

ΓΚΛΑΒΙΝΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

## ΟΙ ΒΑΛΑΑΔΕΣ ΤΟΥ ΒΟΪΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1912-1924 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΤΗ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ

(*Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 12-13(2001-2002), 145-169)

Η απελευθέρωση της Μακεδονίας μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους έφερε το ελληνικό κράτος, για πρώτη φορά σε τέτοιο βαθμό, αντιμέτωπο με το πρόβλημα της διοίκησης μη ελληνικών πληθυσμών ή ακόμα και πληθυσμών ελληνικών μεν, χωρίς όμως να έχουν μητρική γλώσσα την ελληνική. Η ισχυρότερη πληθυσμιακά μειονοτική ομάδα στη Μακεδονία του 1913 ήταν αυτή των μουσουλμάνων<sup>1</sup>. Ένα ιδιαίτερο κομμάτι του μουσουλμανικού πληθυσμού των εδαφών που ενσωματώθηκαν στην Ελλάδα με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου ήταν οι Βαλαάδες της Δυτικής Μακεδονίας<sup>2</sup>, οι εξισλαμισμένοι δηλαδή χριστιανοί των περιοχών του Βοΐου (Ανασελίτσης), των Γρεβενών και μερικών χωριών του σημερινού νομού Καστοριάς κυρίως γύρω από το Άργος Ορεστικό<sup>3</sup> (παλιά ονομασία Χρούπιστα), οι οποίοι μιλούσαν ελληνικά και εγκαταστάθηκαν στην Τουρκία με την ανταλλαγή πληθυσμών. Ονομάστηκαν χλευαστικά Βαλαάδες από τους γείτονές τους χριστιανούς εξαιτίας της συχνής χρήσης από την τουρκική του όρκου Βαλλαχί (μα τον Θεό).

Το παρόν άρθρο δεν έχει στόχο να ασχοληθεί με τα ζητήματα καταγωγής των Βαλαάδων, του χρόνου και του τρόπου που έγινε ο εξισλαμισμός τους, αλλά με τις σχέσεις τους με την ελληνική διοίκηση και το ντόπιο χριστιανικό πληθυσμό την περίοδο από την έναρξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου μέχρι και την ανταλλαγή των πληθυσμών. Τα στοιχεία που παρατίθενται στη συνέχεια και βάσει των οποίων γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστεί η θέση των μουσουλμάνων Βαλαάδων ως υπηκόων πλέον του ελληνικού χριστιανικού κράτους, έχουν αντληθεί από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, Νομού Κοζάνης και συγκεκριμένα από τους φακέλους 1511 και

<sup>1</sup> Σε στατιστικούς πίνακες που υπάρχουν στο αρχείο του Φίλιππου Δραγούμη το 1912 οι μουσουλμάνοι της Μακεδονίας ανέρχονται σε 438.945, ενώ το 1915 σε 353.300. Βλ. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, Φ.15/υποφ.5, πολιτικά εθνικά ζητήματα, εξωτερική πολιτική 1912-1920, 1945. Ο Αλ. Πάλλης υπολογίζει τους μουσουλμάνους της Μακεδονίας το 1913 σε 463.000 και το 1915 σε 348.000. Βλ. *Στατιστική Μελέτη περί των φυλετικών μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης κατά την περίοδο 1912-1924*, Αθήνα 1925. Ενώ σε στατιστική που σώζεται στο αρχείο του Στέφανου Δραγούμη και συντάχθηκε από το Γραφείο Εργασίας της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας οι μουσουλμάνοι ανέρχονται σε 387.408. Βλ. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Στέφανου Δραγούμη, Φ. 131, Διοικητικά Νέων Χωρών 1913-1916. Επίσης σε στατιστική που στέλνεται από το ΥΠΕΞ στον Έλληνα πρέσβη στο Παρίσι Ρωμανό το Μάρτιο του 1916 ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Μακεδονίας ανέρχεται σε 353.300, βλ. Σπ. Δ. Λουκάτος, «Πολιτειογραφικά Θεσσαλονίκης, νομού και πόλης στα μέσα της δεκαετίας του 1910», *Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912. Συμπόσιο(Θεσσαλονίκη 1-3 Νοεμβρίου 1985)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 107-112.

<sup>2</sup> Περισσότερες πληροφορίες για τον εξισλαμισμό των Βαλαάδων και την περιοχή που κατοικούσαν βλ. Μιχ. Αθ. Καλινδέρης, «Συμβολή εις την μελέτην του θέματος των Βαλαάδων», *Μακεδονικά*, 17(1977), σ. 315-366 και Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 319-327.

<sup>3</sup> Κάποια από αυτά ήταν σλαβόφωνα.

1517 του Αρχείου Νομαρχίας Κοζάνης που έχουν τίτλο «Εκθέσεις αναγκών των κοινοτήτων της υποδιοίκησης Ανασελίτσης»<sup>4</sup>. Πρόκειται για εκθέσεις που έστειλε ο υποδιοικητής Ανασελίτσης Γ. Χαρισίου, το καλοκαίρι του 1922 στο νομάρχη Κοζάνης Π. Ζαχαρίτσα, και σκοπό είχαν κυρίως να παρουσιαστεί η κατάσταση του οδικού δικτύου της περιοχής. Ωστόσο ο υποδιοικητής Ανασελίτσης, πέρα από τις πληροφορίες για το οδικό δίκτυο, περιγράφει σε κάθε χωριό που επισκέπτεται την εθνολογική και θρησκευτική του σύνθεση, αναφέρεται στην ιστορία καθώς και σε άλλα στοιχεία της ζωής των κατοίκων. Κατά συνέπεια αντλούμε σημαντικές πληροφορίες για τα χωριά στα οποία περιοδεύει ο υποδιοικητής σε μια χρονική περίοδο, όπως είναι το καλοκαίρι του 1922, που οριοθετεί την απαρχή της μεγάλης αλλαγής στα πληθυσμιακά δεδομένα των Νέων Χωρών, αφού λίγες μέρες αργότερα, με τη Μικρασιατική Καταστροφή και την άφιξη των προσφύγων, η εθνολογική εικόνα της Ελλάδας θα μετατραπεί ριζικά. Από τα χωριά τα οποία επισκέπτεται ο υποδιοικητής θα αναφερθούμε μόνο σε εκείνα που κατοικούσαν Βαλαάδες<sup>5</sup>.

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση των εκθέσεων και στο σχολιασμό τους, θα προσδιορίσουμε την πληθυσμιακή δύναμη των Βαλαάδων της περιοχής του Βοΐου την περίοδο 1912-1923. Στο αρχείο του Στέφανου Δραγούμη, που διετέλεσε γενικός διοικητής Μακεδονίας το 1913, υπάρχει μια εμπιστευτική στατιστική του Γραφείου Εργασίας της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, χωρίς όμως να αναφέρεται χρονολογία, όπου για την επαρχία Ανασελίτσης δίνει πληθυσμό Ελλήνων 32.453 και μουσουλμάνων 7.390<sup>6</sup>. Το 1923 (31 Μαΐου), σύμφωνα με στατιστική που στέλνει ο γενικός διοικητής Μακεδονίας Α. Λάμπρου στο Υπουργείο Εσωτερικών, οι Βαλαάδες της Ανασελίτσης ανέρχονται σε 7.408<sup>7</sup>.

Επιστρέφοντας στις εκθέσεις του υποδιοικητή Ανασελίτσης, τα χωριά με μουσουλμανικό πληθυσμό στα οποία περιοδεύει το καλοκαίρι του 1922 είναι τα εξής: Γιάγκοβα (σημ. Μεσοπόταμος), Τσοτύλι, Τσακνοχώρι (Ανθοχώρι), Βίνιανη (Λευκάδι), Μπουμπούστι (Πλατανιά), Λαμπάνοβον (Σήμαντρο), Βάιπες (Χειμερινό), Γκινόσι (Μολόχα). Από αυτά οι Γιάγκοβα, Βίνιανη, Μπουμπούστι, Λαμπάνοβον, Βάιπες και Γκινόσι είναι αμιγώς μουσουλμανικοί οικισμοί, ενώ το Τσοτύλι και το Τσακνοχώρι μικτοί. Παραθέτουμε τις πληροφορίες που δίνονται για τα παραπάνω χωριά αφαιρώντας τις περιγραφές της γεωγραφικής θέσης τους και του φυσικού περιβάλλοντός τους καθώς και τα στοιχεία που αναφέρονται στους χριστιανικούς πληθυσμούς, όσα από αυτά δεν αφορούν τις σχέσεις τους με τους Βαλαάδες, όπως επίσης και μια εκτενή περιγραφή της λειτουργίας της αγοράς του Τσοτυλίου και της

<sup>4</sup> Δυστυχώς δεν σώζονται όλες οι εκθέσεις που έστειλε ο υποδιοικητής στη Νομαρχία και τα έγγραφα στους φακέλους σταματούν όταν επισκέπτεται τη Λεϊψίστα (σημ. Νεάπολη).

<sup>5</sup> Ο υποδιοικητής επισκέπτεται και ελληνικά χωριά τα οποία είναι: Μοιρασάνη (σημ. Μορφή), Λοκόμι, Κύναμη (Πολύλακκος), Μπόρσια (Κορυφή), Λατόριστα (Αγίασμα), Πέστιανη (Τριάδα), Ρεσούλιανη (Καλονέρι-Βέλος), Σιαρβάδες (Βελανιδιά), Χορηβόν (Χορηγός), Αηδονοχώριο.

<sup>6</sup> Βλ. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Στέφανου Δραγούμη Φ. 131, Διοικητικά Νέων Χωρών 1913-1916.

<sup>7</sup> Το έγγραφο παρατίθεται στη διδακτορική διατριβή του Ιάκωβου Δ. Μιχαηλίδη, *Σλαβόφωνοι μετανάστες και πρόσφυγες από τη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη (1912-1930)*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 214-220. Σε μια άλλη στατιστική της ίδιας χρονιάς που στέλνει η υποδιοίκηση Ανασελίτσης προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης ο πληθυσμός των Βαλαάδων ανέρχεται σε 6.635. Βλ. Ευστάθιος Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 82-83. Πρέπει να τονίσουμε ότι η στάση του μουσουλμανικού πληθυσμού απέναντι στις απογραφές που διενεργούσε το ελληνικό κράτος ήταν ιδιαίτερα καχύποπτη. Όπως τονίζει στο έγγραφο του προς το Υπουργείο Εσωτερικών ο Α. Λάμπρου η απογραφή του 1920 απέτυχε σε κάποια μέρη ιδιαίτερα όσον αφορά τον αριθμό των αλλόφυλων. Ειδικότερα για τη στάση των μουσουλμάνων της περιοχής Κοζάνης κατά την απογραφή του 1920, βλ. εφ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, 25 Δεκεμβρίου 1920.

ιστορίας του Γυμνασίου της ίδιας κομόπολης. Κατά την παράθεση των εγγράφων διατηρούνται η ορθογραφία και ο τονισμός του πρωτοτύπου.

### ΟΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΤΗ ΑΝΑΣΕΛΙΤΣΗΣ

#### **Υποδιοικήσεις Ανασελίτσης προς τήν Σήν Γενικήν Διοίκησιν Κοζάνης-Φλωρίνης, Εν Σιατίστη 6 Ιουνίου 1922, αριθ. 1849.**

*Συμμορφούμενοι προς την υμετέραν υπ. αριθ. 3465 ε.έ. διαταγήν την 2αν Ιουνίου από του χωριού Τσιαρουσίνου μετέβημεν εις τό μίαν και ημίσειαν ώραν απέχον χωρίον Γιάγκοβη καλούμενον. Το χωρίον κατοικείται υπό τεσσαράκοντα οικογενειών Οθωμανικών. Είναι τό μόνον χωρίον Οθωμανικόν εν τη Περιφερεία Ανασελίτσης όπερ πολλάς καταστροφάς έπαθε κατά τας επιχειρήσεις του 1912 ήτοι κατά την κατάληψιν. Αι οικίαι του χωριού ολοτελώς σχεδόν καταστραφείσαι, σήμερον χάριν εις τήν φιλοπονίαν των κατοίκων, το εύφορον του τόπου, ανοικοδομήθησαν ή ανοικοδομούνται. Σήμερον υπάρχουν εις τό όλον 35 οικίαι καί 137 ψυχαί<sup>8</sup>. Υπάρχει μικρόν τέμενος μετά μιναρέ, σχολείον μικρόν μέ έναν Τούρκον διδάσκαλον εν ω φοιτώσιν έν όλω 15 μαθηταί και μαθήτριά. Οι κάτοικοι όπως εις όλα τά εν τη Περιφερεία ημών Οθωμανικά χωρία έχουσιν ως γλώσσαν μητρικήν, τήν Ελληνικήν. Μόνον οί επί Τουρκίας Στρατευθέντες γνωρίζουσι κάπως νά ομιλώσι την Τουρκικήν. Ονομάζονται οι τοιούτοι Ελληνόφωνες Οθωμανοί Βαλαχάδες, διότι εκ της Τουρκικής γλώσσης μόνον τήν λέξιν «Βαλλαχά» ήτοι, μεθερμηνευόμενην, «μά τον Θεόν» γνωρίζουσιν. Οι κάτοικοι άν καί όπως όλοι οι της καθ' ημας περιφερείας Βαλλαχάδες είναι φανατικοί Οθωμανοί καί κατέχονται υπό αισθημάτων σφόδρα τουρκικών, είναι όμως φίλεργοι και φιλήσυχοι. Τό χωρίον τούτο δέν αποτελεί ιδίαν Κοινότητα, αλλ' ως συνοικισμός είναι προσκεκολλημένον εις τήν Σιάτισταν. Ηναγκάσθη να μεταβώ εκεί διότι προσεκλήθην. Έχουσι και οι Γιαγκοβήτες πολλά παράπονα εναντίον των Σιατιστέων, οίτινες όμοροι αυτών τυγχάνοντες προσπαθούσι, διά της βίας νά τούς αρπάξωσι βοσκήσιμον τόπον. Καθ' ημάς τά παράπονα αυτών ταύτα είναι δίκαια καί προέτρεψα αυτοίς νά προβώσιν εις προσωρινά μέτρα, άτε του ζητήματος δικαστικής φύσεως τυγχάνοντος. Εκτός τούτου έχουσι καί τό παράπονον, ότι εν Σιατίστη ως συνοικισμός όντες προσκεκολλημένοι δέν δύνανται σχεδόν τίποτε νά ενεργήσωσιν υπέρ του χωριού των. Εκ των εισοδημάτων των Κοινοτήτων, τά οποία συνεισφέρουσιν ως συνοικισμός εις τήν Σιάτισταν ελάχιστα μόνον διατίθενται υπέρ αυτού. Διά τούτο επιθυμούσι καί αυτοί νά σχηματήσωσιν ιδίαν Κοινότητα. Άλλως τε ως έχοντες σχολείον καί διδάσκαλον, (Τούρκον), έχουσι τά πρός τούτο νόμιμα προσόντα<sup>9</sup>. Περί του*

<sup>8</sup> Στην απογραφή του 1920 ο πληθυσμός της Γιαγκόβης ήταν 131 κάτοικοι, βλ. Υπουργείο Εσωτερικών, Διεύθυνσις Δημοτικής και Κοινοτικής Διοικήσεως, *Πίνακες Δήμων και Κοινοτήτων του Κράτους, τεύχος Β (Νέαι Χώραι)*, Αθήναι 1920.

<sup>9</sup> Σύμφωνα με το νόμο ΔΝΖ (4057) της 14<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 1912 που αφορά τη σύσταση και τη λειτουργία των δήμων και κοινοτήτων στο άρθρο 2 αναφέρεται ότι κάθε συνοικισμός που έχει πάνω από 300 κατοίκους και σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσης μπορεί να αποτελέσει ιδιαίτερη κοινότητα. Ξεχωριστή κοινότητα επίσης μπορεί να αποτελέσει ο συνοικισμός που έχει λιγότερους από 300 κατοίκους, αλλά διαθέτει σχολείο και εφόσον το ζητήσουν τουλάχιστον οι μισοί των εκλογέων· σε αυτή την περίπτωση ανήκει και η Γιαγκοβη. Με το νόμο 293 της 30<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 1914 οι διατάξεις του νόμου 4057 επεκτείνονται και στις Νέες Χώρες. Τα κοινοτικά ζητήματα των Νέων Χωρών συστηματοποιούνται με το νόμο 1051 της 13<sup>ης</sup> Νοεμβρίου 1917 «περί συστάσεως και διοικήσεως δήμων και κοινοτήτων εν ταις Νέαις Χώραις». Βλ. Κ. Ν. Γέραγας, *Νομοθεσία περί Δήμων και Κοινοτήτων*, Αθήναι 1916.

ζητήματος τούτο εξέθηκα εις αυτούς πως ενεργούντες είναι δυνατόν νά τό επιτύχωσι. Δέν παρέλειψα καί εδώ μετά μεσημβρίαν, ότε αυτοί εξήλθον του τεμένου(ήτο ημέρα Παρασκευή) νά τούς αναπτύξω τι είναι δυνατόν καί αυτοί νά πράξωσιν υπέρ του χωρίου των διά προσωπικής των κατοίκων εργασίας. Προυθυμοποιήθησαν οι πάντες νά εργασθώσιν υπέρ Κοινοτικών έργων ανά τέσσαρας ημέρας του έτους καί δύο ημέρας τά φορτηγά κτήνη των. Ως πρώτην καί άμεσον ανάγκην υπέδειξαν τήν επιδιόρθωσιν δρόμων δυσβάτων καί τήν εκκαθάρισιν ενός φρέατος αναγκαιοτάτου διά τήν ύδρευσιν του χωρίου. Καί έν τέλει συστήσας αυτοίς πίστιν καί αγάπην πρός τό Ελληνικόν Κράτος όπερ αδιακρίτως φυλής καί θρησκευματος εργάζεται υπέρ όλων. Ανήλθον διά Σιάτισταν.

**Υποδιοικήσις Ανασελίτσης προς τήν Σήν Γενικήν Διοίκησιν Κοζάνης-Φλωρίνης, Εν Σιατίστη τη 5 Ιουλίου 1922, αριθ. 2258.**

Συνεχίζοντες τήν εκτέλεσιν της υπ' αριθ. 3463 διαταγής υμών λαμβάνομεν τήν τιμήν νά γνωρίσωμεν τη Ση Γεν. Διοικήσει ότι τη 24 Ιουνίου 1922 αφικόμην εις Τσοτύλιον<sup>10</sup>. Δέν είναι η πρώτη φορά καθ' ήν επισκεπτόμεθα τό Τσοτύλιον. Πολλάκις διήλθομεν εντεύθεν καί εν ημέραις Σαββάτου από πρωίας μέχρι εσπέρας διεμείναμεν εκεί συνονοούμενοι μετά των διαφόρων Προέδρων των Κοινοτήτων περί Κοινοτικών υποθέσεων. Κατά τήν ημέραν Σαββάτου ένεκα της αγοράς όλοι σχεδόν οι Πρόεδροι των πέριξ χωρίων ευρίσκονται εκεί. Τήν φοράν όμως ταύτην ήλθον ημέραν Τρίτην καί έμεινα εκεί εν ημερονύκτιον διά νά επιθεωρήσω καί μελετήσω τήν κοινοτικήν κατάστασιν αυτού καί περιγράψω τά κατ' αυτήν. Τό Τσοτύλιον απέχει από της Σιατίστης 5 ολοκλήρους ώρας. Κείται εις υψηλόν μέρος καί είναι τό κέντρον, ο ομφαλός όλων των χωρίων της πέραν του ποταμού Περιφερείας ημών. Οι κάτοικοι αυτού ανερχόμενοι περί τούς 900 είναι Οθωμανοί πρό πάντων, ομιλούντες, ως Βαλλαχάδες, μόνον τήν Ελληνικήν. Οι ολίγοι χριστιανοί 300 τόν αριθμόν κατάγονται εκ των πέριξ χωρίων καί κωμωπόλεων καί εγκατεστάθησαν εκεί χάριν εμπορίου. Κυρίως ειπείν οι καθ' αυτού κάτοικοι Τσοτυλίου είναι Οθωμανοί. Από της απελευθερώσεως όμως οι Έλληνες Χριστιανοί ήρχισαν ήδη νά εγκαθίστανται εκεί ως τακτικοί κάτοικοι καί ούτω τό χωρίον Τσοτύλιον λαμβάνει χροιάν τελείως Ελληνικήν. Τό περιεργον αλλά καί χαρακτηριστικόν των δύο εκεί λαών, Οθωμανών τε και Χριστιανών, είναι ότι επί Τουρκίας εκεί μεταξύ των 185 περίπου εμπορικών καταστημάτων, όπως καί νύν, ουδέν σχεδόν υπήρχε τό Οθωμανικόν. Όλον τό κατά Σάββατον μέγα γενόμενον εκεί εμπόριον, όλη η χρηματική κίνησις / από 600.000 έως 800.000 χιλιάδων δραχμών / ευρίσκεται εις τάς χείρας των Ελλήνων(...).

**Υποδιοικήσις Ανασελίτσης προς τήν Σήν Γενικήν Διοίκησιν Κοζάνης-Φλωρίνης, Εν Σιατίστη 17 Αυγούστου 1922, αριθ. 2728.**

Συνεχίζοντες τήν εκτέλεσιν της υπ. αριθ. 3463 διαταγής υμών λαμβάνω τήν τιμήν νά υποβάλω ότι τη 11<sup>η</sup> Αυγούστου περί τήν δύσιν του ηλίου αφικόμην εις τό χωρίον Τσακνοχώριον<sup>11</sup>(...). Έχει 75 οικογενείας εξ ών αι 50 Ελληνικάί καί αι λοιπαί 25 Μωανεθανικάί Βαλλαχάδων(...). Οι κάτοικοι είναι γεωργοί, κτίσται εργαζόμενοι ως τοιούτοι εις Κωνπολιν καί Θεσσαλονίκην, αλλά καί εις Αμερικήν ευρίσκονται ουκ ολίγοι, οίτινες στέλλουσι χρήματα καί εντεύθεν η ευζωία των κατοίκων καί ανέγερσις όλως εκ βάθρων νέων οικιών. Υπάρχει ενταύθα σχολείον εξυπηρετούν πληρέστατα τάς ανάγκας των Ελλήνων κατοίκων, καί μέ μαθητάς καί μαθήτριας 40-50. Ο ναός επίσης

<sup>10</sup> Σύμφωνα με την απογραφή του 1920, το Τσοτύλι αριθμούσε 884 κατοίκους.

<sup>11</sup> Πληθυσμός, σύμφωνα με την απογραφή του 1920, 415 άτομα.

καλός. Οι Τούρκοι όμως, ή κάλλιον οι Βαλλαχάδες, πάντοτε οι αυτοί μέ Τζαμίον ευτελές και απεριποίητον. Τό σχολείον των έχει 25 με 30 μαθητάς, διδασκομένους μόνον τήν Τουρκικήν. Επί Τουρκίας οι Μωαμεθανόπαιδες εμάνθανον οικεία βουλήσει και Ελληνικά γράμματα. Τώρα όμως ουδείς εκ των μαθητών των καταγίνεται εις τήν εκμάθησιν της Ελληνικής γλώσσης. Η τοιαύτη δυστροπία αποδίδεται εις τον Τουρκοδιδάσκαλον, όστις άριστος γνώστης της Τουρκικής και διπλωματούχος του Τουρκικού διδασκαλείου Μοναστηρίου άλλοτε, μέ τόν βαθμόν άριστα, τυχάνει λίαν φανατικός(...).

**Υποδιοικήσις Ανασελίτσης προς τήν Σήν Γενικήν Διοίκησιν Κοζάνης-Φλωρίνης, Εν Σιατίστη τη 18 Αυγούστου 1922, αριθ. 2731.**

Συνεχίζοντες τήν εκτέλεσιν της υπ' αριθ. 3463 υμετέρας διαταγής λαμβάνομεν τήν τιμήν νά υποβάλωμεν ότι τήν 14<sup>ην</sup> του Αυγούστου 1922 αφίχθημεν εις τό χωρίον Βίνιανη<sup>12</sup>. Το χωρίον τούτο άν και έφορον, από απόψεως όμως πολιτισμού είναι πολύ ταπεινόν. Οι κάτοικοι πάντες Μωαμεθανοί. Οι πλείστοι Μπεκτασλήδες. Τό Τζαμίον αυτού είναι μικρόν και ρυπαρόν. Έχουσιν ένα διδάσκαλον και Ιμάμην μέ 15 μαθητάς. Εδώ εξάγονται τά καλλίτερα σταφύλια της περιφέρειας Τσοτυλίου. Καί εδώ απεφασίσθη διά προσωπικής εργασίας πέντε ημερών η κατασκευήν του δρόμου εντός του χωρίου.

**Υποδιοικήσις Ανασελίτσης προς τήν Σήν Γενικήν Διοίκησιν Κοζάνης-Φλωρίνης, Εν Σιατίστη 30 Αυγούστου 1922, αριθ. 2819.**

Συνεχίζοντες τήν εκτέλεσιν της υπ' αριθ. 3463 διαταγής υμών λαμβάνομεν τήν τιμήν νά υποβάλωμεν ότι μετά την επίσκεψην του χωρίου Γκινουσίου ανήλθομεν εις τό χωρίον Μπουμπούστιον<sup>13</sup> κείμενον εις ύψος ευρισκόμενον επί της δεξιάς όχθης του Αλιάκμονος ποταμού και ακριβώς απέναντι της πόλεως Μπογατσικού. Τό χωρίον Μπουμπούστι είναι καθαρώς μουσουλμανικόν και έχει 55 οικίας. Οι κάτοικοι και ενταύθα ομιλούσιν μόνον τήν Ελληνικήν. Είναι Βαλλαχάδες χωρίς δυστυχώς να είναι Μπεκτασλήδες. Τό χωρίον τούτο ευρίσκεται υπό τήν επήρειαν 5-6 Μολλάδων και Χοτζιάδων και ο Μπεκτασισμός όστις υπούλωσ υπεισήλθεν εις όλα τά άλλα Οθωμανικά χωρία, εδώ ακόμη δεν εύρεν τήν είσοδον του. Τό χωρίον έχει ωραίαν άποψιν και διαιρείται εις δύο συνοικίας, εις τήν συνοικίαν τήν ονομαζόμενην Ζέκιου και τήν συνοικίαν τήν καλούμενην Μέτσκου. Επί Τουρκίας εδώ υπήρχεν συστηματική Αστική σχολή με δύο διδασκάλους και μέ κτίριον περίβλεπτον, όπερ εκάη μεθ'όλου του χωρίου κατά τόν πόλεμον του 1912. Τώρα ως διδάσκαλον έχουσιν εκεί μόνον τόν πρώην Μουφτήν Λειψίστης Σεϊφουντήν Μουλά εφέντη, άνθρωπον ευφυή, αλλά λίαν φανατικού κατά παντός Ελληνικού και Μπεκτασιδικού. Αυτός μετά του Βουλευτού Ναδήρ<sup>14</sup> υπέσκαψε τήν απόλυσιν του πρώην Μουφτή Λειψίστης<sup>15</sup> του γενικώς θεωρουμένου

<sup>12</sup> Πληθυσμός, σύμφωνα με την απογραφή του 1920, 172 άτομα.

<sup>13</sup> Πληθυσμός, σύμφωνα με την απογραφή του 1920, 351 άτομα.

<sup>14</sup> Ναδήρ Ραμαντάν: Βάζει υποψηφιότητα στις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1915, αλλά δεν κατορθώνει να εκλεγεί, στις εκλογές όμως του 1920 εκλέγεται βουλευτής με την Ηνωμένη Αντιπολίτευση. Σε έκθεση στις 8 Δεκεμβρίου του 1922 προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης ο νέος υποδιοικητής Ανασελίτσης αναφέρει ότι πολλοί πρόεδροι και κοινοτικά συμβούλια της περιφέρειας του ήταν υποχείρια του τέως πληρεξουσίου Κοζάνης Ναδήρ Ραμαντάν, ο οποίος εκβίαζε τους κατοίκους της περιοχής και επευφημούσε τον Κεμάλ με την ανοχή διοικητικών και στρατιωτικών αρχών. Όπως μας πληροφορεί η έκθεση, ο Ναδήρ μαζί με τους ομοίους του βρίσκεται στη φυλακή. Βλ. Αρχείο Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας (στο εξής ΓΔΜ), Φ. 21, Κοινότητες Μακεδονίας, Υποδιοίκηση Ανασελίτσης προς Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Σιάτιστα 8 Δεκεμβρίου 1922.

<sup>15</sup> Αλλαγές μουφτήδων συναντώνται στη Μακεδονία την περίοδο 1912-1923 ύστερα από αιτήσεις μουσουλμάνων που τους κατηγορούν για ανάρμοστη συμπεριφορά, αδιαφορία για τον κλήρο τους ή

υφ'όλας τās επόψεις λίαν Σεβαστού. Τό χωρίον Μπουμπούστι δικαίως φημίζεται καί διά τήν ευφορίαν καί καλās σταφυλάς. Είναι τό μόνον χωρίον, όπερ δεν παραπονέθη δι' αγροζημιάς. Καί τούτο διότι όλοι οι ενταύθα κάτοικοι έχουσιν υπακοήν εις τους Κοτζιάδες, οίτινες πρός τη φανατικότητα έχουσιν καί τό καλόν να εμποδίσωσιν καί πολλά ατοπήματα των κατοίκων. Βασιλεύει εδώ ακόμη ο αληθής πατριαρχικός Κοτζαμπασισμός καί όχι ο Κοτζαμπασισμός των νεοπλούτων. Ένεκα της ευφορίας του τόπου φαίνεται ότι οι κάτοικοι ευπορούσι καί εντεύθεν εξηγείται η αθρόα ανοικοδόμησις όλων των καεισών οικιών. Προ του δόσω πέρας εις τήν έκθεσιν μου ταύτην δεν λησμονώ να προσθέσω ότι παρά τόν Σουνιτισμόν των οι εδώ Τούρκοι Βαλλαχάδες είναι οι περισσότερον πεπολιτισμένοι Μουσουλμάνοι όλης της περιφερείας μου. Εδέχθησαν τήν προσωπικήν εργασίαν 6 ημερών μετ' ενθουσιασμού. Η προς τους κατοίκους ομιλία μου εγένετο υπό γηραιάν πλάτανον πλησίον της οποίας ευρέθησαν λίθοι μεγάλοι καί καλώς λελαξευμένοι, κοσμούντες τήν άλλοτε εκεί που πλησίον εκκλησίαν ορθοδόξων.

**Υποδιοικήσις Ανασελίτσης προς τήν Σήν Γενικήν Διοίκησιν Κοζάνης-Φλωρίνης, Εν Σιατίστη 30 Αυγούστου 1922, αριθ. 2819.**

Λαμπάνοβον<sup>16</sup>(...). Τό χωρίον τούτο έχει 37 οικίας Μουσουλμάνων Βαλλαχάδων. Τό νεόδμητον αυτών σχολείον μένει ατελείωτον ακόμη καί με παρεκάλεσαν, όπως έλθη προς τούτο αρωγός καί η κυβέρνησις. Η Υποδιοικήσις φρονεί ότι πρέπει να καταταχθή καί η κοινότης αυτή μεταξύ των μελλουσών να λάβωσιν διά τά σχολεία των μικράς βοηθείας. Εις τό σχολείον φοιτώσιν καθ'όλον τό έτος 30 μαθηταί καί μαθήτριά διδασκόμεναι μόνον τά ακατανόητα δι' αυτούς Τουρκικά. Τό Τζαμίον καί εδώ απεριποίητον καί ο μιναρές των λίαν μικρός. Η ευφορία καί εδώ είναι καλή. Άλλως τε η ευφορία ευρίσκεται μόνον εις τά Τουρκικά της Περιφερείας μου χωρία, ο δε λόγος εννόητος. Αιγοπρόβατα μόνον 500. Εδώ τά ίχνη της Χριστιανοσύνης είναι ζωντανότερα, αποδεικνύονται ότι οι κάτοικοι του Λαμπανόβου καθυστέρησαν πολύ των άλλων χωρίων διά να ασπασθώσιν τόν Ισλαμισμόν. Εντός του χωρίου υπάρχουσιν τα ερείπια δύο εκκλησιών της Αγίας Παρασκευής καί Αγίου Αθανασίου. Οι εντός των αυλών τούτων εκκλησιών τάφοι Χριστιανών σώζονται εισέτι. Δύο γέροντες του χωρίου ωμολόγησαν ότι κατά τήν νεότητα των επρόφθασαν καί τήν στέγην της Αγίας Παρασκευής ην κατεκρίμνησεν ο Ομέρ Αγάς. Εν τέταρτον μακρόν του χωρίου επί λόφου χωματώδους κείνται καί τά ερείπια του πάντοτε εν λόφοις κτιζομένου ναού του προφήτου Ηλιού. Εδώ ενεκρίθη η προσωπική εργασία εξαήμερος διά τά πρόσωπα καί τριήμερος διά τά φορτηγά ζώα.

**Υποδιοικήσις Ανασελίτσης προς τήν Σήν Γενικήν Διοίκησιν Κοζάνης-Φλωρίνης, Εν Σιατίστη 30 Αυγούστου 1922, αριθ. 2817.**

Τό πρώτον χωρίον όπερ επεσκέφθην ήτο τό καθαρώς Μουσουλμανικόν χωρίον Βαϊπες<sup>17</sup> καλούμενον. Τό χωρίον τούτο κείται μίαν περίπου ώραν βορείως της Λειψίστας. Οι κάτοικοι αυτού συμποσούνται εις 350 ψυχάς απαρτίζουσας εβδομήκοντα

---

οικονομικές ατασθαλίες. Βέβαια στην πραγματικότητα οι αλλαγές αυτές υποδηλώνουν αγώνα άσκησης επιρροής στις τουρκικές κοινότητες ανάμεσα σε Νεότουρκους και Παλαιότουρκους, καθώς και ανάμεσα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Μόνο για την περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας είναι γνωστό ότι αντικαταστάθηκαν, ύστερα από υποκινούμενες εκδηλώσεις αμφισβήτησης από μέρος του μουσουλμανικού ποιμνίου, οι μουφτήδες Κοζάνης, Καστοριάς, Φλώρινας και, όπως μας πληροφορεί ο υποδιοικητής, και ο Λειψίστης.

<sup>16</sup> Πληθυσμός, σύμφωνα με την απογραφή του 1920, 219 άτομα.

<sup>17</sup> Πληθυσμός, σύμφωνα με την απογραφή του 1920, 321 άτομα.

οικογενείας. Γλώσσα μητρική και ενταύθα είναι η Ελληνική. Έχει τουρκικόν σχολείον με ένα διδάσκαλον διδάσκοντα εις 4 τάξεις και τριάκοντα μαθητάς. Ο Τούρκος διδάσκαλος πληρώνεται υπό των κατοίκων. Από απόψεως ευφορίας τό χωρίον τούτο έρχεται τό δεύτερον μετά τήν ευφοροτάτην Λειψίσταν. Η κτηνοτροφία ήκμαζεν επί Τουρκίας και ο αριθμός των αιγοπροβάτων εξικνείτο μέχρι δύο χιλιάδων και πλέον, εν ω σήμερον υπάρχουν εν Βαΐπες μόλις χίλια τοιαύτα. Αιτία της παρακμής ταύτης είναι ο πόλεμος του 1912 καθ' όν τό χωρίον εκάη εξ ολοκλήρου, υπό των περίοικων Χριστιανών υποστάντων τήν αυτήν τύχην υπό των Τούρκων και, μετά 20 ημέρας, εκδικουμένων(...). Ενταύθα όλοι οι Μουσουλμάνοι είναι Σουνίται. Ο Μπεκτασισμός δεν εισεχώρησεν(...).

**Υποδιοικήσεις Ανασελίτσης προς τήν Σήν Γενικήν Διοίκησιν Κοζάνης-Φλωρίνης, Εν Σιατίστη 30 Αυγούστου 1922, αριθ. 2817.**

Ολίγον πέραν του χωρίου, ήτοι ημίσειαν ώραν μακράν, κείται τό επίσης Μουσουλμανικόν χωρίον Γκινόσιον<sup>18</sup>, όπερ έχει 50 οικίας. Εδώ οι Μπεκτασλήδες ήρχισαν να εισχωρώσιν. Καί τό χωρίον τούτο κατά τον πόλεμον του 1912 κατεστράφη μη διασωθέν μηδέ του τεμένους μετά του μιναρέ. Καί όμως όπως οι κάτοικοι του Βαΐπες, εντός του μικρού τούτου χρονικού διαστήματος οι Γκινουσιώται ανήγειραν εκ βάθρων τάς οικίας των. Τό Τζαμίον μόνον δεν κατωρθώθη να αποπερατωθή. Λίαν προσφυώς ο Χότζιας του χωριού ψέγων επί τούτω τους κατοίκους μοι είπεν. Είς έκαστος των κατοίκων ηδυνήθη να ανεγείρη τήν οικίαν του και να τήν αποτελειώση. Όλοι ομού όμως δεν ηδυνήθησαν να αποπερατώσωσιν τό Τζαμίον. Τό εξαιρετικόν όπερ είδον εν τω χωρίω τούτω είναι ότι εδώ υπάρχει και διδάσκαλος Έλλην διωρισμένος υπό της Κυβερνήσεως. Εις ομαλάς περιστάσεις τό μέτρον τούτο ελπίζομεν να γενικευθή εις όλα τά Μουσουλμανικά χωρία. Εδώ απεφασίσθη προσωπική εργασία πενήτημος.

Από τις πληροφορίες που μας παρέχουν οι εκθέσεις σημειώνουμε πρώτα τα σημάδια που έχει αφήσει στην επαρχία Ανασελίτσης ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος, τα οποία είναι ορατά 10 χρόνια αργότερα. Ο υποδιοικητής στην περιοδεία του αναφέρεται σε μουσουλμανικά χωριά κατεστραμμένα από τον πόλεμο, η ανοικοδόμηση των οποίων δεν έχει ακόμη περατωθεί. Έτσι η Γιάγκοβα είχε ολοκληρωτικά καταστραφεί στον πόλεμο του 1912 και τα καμένα σπίτια της το 1922 ανοικοδομούνται, το ίδιο συμβαίνει στο Μπουμπούστι, του οποίου «το περίβλεπτον κτίριον της συστηματικής Αστικής Σχολής» κήκε κατά τη διάρκεια του πολέμου. Περισσότερες πληροφορίες για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες μουσουλμανικά χωριά πυρπολήθηκαν στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1912 μας δίνει ο υποδιοικητής περιγράφοντας το χωριό Βάιπες, τονίζοντας ότι η αιτία της παρακμής της κτηνοτροφίας στο χωριό «είναι ο πόλεμος του 1912 καθ' όν τό χωρίον εκάη εξ ολοκλήρου, υπό των περίοικων Χριστιανών υποστάντων τήν αυτήν τύχην υπό των Τούρκων και, μετά 20 ημέρας, εκδικουμένων». Ίδια εικόνα και στο χωριό Γκινόσιο, του οποίου το κατεστραμμένο τζαμί δεν είχε ακόμη ανοικοδομηθεί. Τα κατεστραμμένα μουσουλμανικά χωριά της επαρχίας Ανασελίτσης είναι αποτέλεσμα των δυσχερειών που συνάντησε η ελληνική προέλαση στην περιοχή όσο και γενικότερα στη Δυτική Μακεδονία<sup>19</sup>.

<sup>18</sup> Πληθυσμός, σύμφωνα με την απογραφή του 1920, 259 άτομα.

<sup>19</sup> Λεπτομέρειες για τις πολεμικές επιχειρήσεις στη Δυτική Μακεδονία βλ. Γ. Δ. Τζημόπουλου, *Η απελευθέρωση της Δυτικής Μακεδονίας από την τουρκική σκλαβιά*, Θεσσαλονίκη 1974 και Γενικό Επιτελείο Στρατού (Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού), *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τους Βαλκανικούς*

Μετά τη στροφή του κύριου σώματος του ελληνικού στρατού από την Κοζάνη ανατολικά για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης, στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας αφήνεται η 5<sup>η</sup> Μεραρχία με σκοπό την κάλυψη των νώτων του ελληνικού στρατού που προωθείται προς Θεσσαλονίκη. Η Μεραρχία προχωρεί από Κοζάνη βόρεια προς τα Καϊλάρια (Πτολεμαΐδα), τα οποία καταλαμβάνει, αλλά σε μάχη που δίνει με τουρκικές δυνάμεις στο Σόροβιτς (Αμύνταιο) ηττάται και υποχωρεί στην Κοζάνη. Κατά τη διάρκεια της υποχώρησης η Μεραρχία υφίσταται απώλειες από τους Τούρκους κατοίκους των χωριών του κάμπου των Καϊλαρίων, μάλιστα Τούρκοι των χωριών γύρω από την Κοζάνη επιτίθενται στην πόλη εκμεταλλευόμενοι την αναστάτωση που προκάλεσε η ήττα στο Σόροβιτς, αλλά αποκρούονται από πολιτοφυλακή Κοζανιτών<sup>20</sup>. Την ίδια ώρα η περιοχή Γρεβενών και Βοΐου καταλαμβάνεται κυρίως από αντάρτικα σώματα Κρητών<sup>21</sup> και ντόπιων που είχαν δράσει στην περιοχή και στο Μακεδονικό Αγώνα (ενδεικτικά μόνο στην περιοχή δρούσαν τα σώματα των Δικόνυμου ή Μακρή, Γύπαρη, Καραβίτη, Κατεχάκη, Μπολάνη, Στέφου, Νικολούδη, Καούδη, Παπαμαλέκου, Δεληγιαννάκη, Μαυρογένη κ.ά.) καθώς και από μικρές δυνάμεις τακτικού στρατού (απόσπασμα Ευζώνων Γεννάδη). Οι ελληνικές δυνάμεις φτάνουν μέχρι τα περίχωρα της Καστοριάς, αλλά μετά την ήττα της 5<sup>ης</sup> Μεραρχίας οπισθοχωρούν και συγκεντρώνονται στη Σιάτιστα. Τα ελληνικά ένοπλα σώματα ακολουθούν και οι χριστιανικοί πληθυσμοί της περιοχής για να αποφύγουν τα αντίποινα των Τούρκων. Παράλληλα τακτικός τουρκικός στρατός, Τούρκοι χωρικοί και κυρίως οι άτακτοι του διαβόητου Μπεκήρ Αγά από το Τσουρχλί (Άγιος Γεώργιος) των Γρεβενών ανακαταλαμβάνουν την περιοχή Βοΐου-Γρεβενών-Καστοριάς και κατευθύνονται στη Σιάτιστα για να πολιορκήσουν τις ελληνικές δυνάμεις που είχαν καταφύγει εκεί μαζί με τους χριστιανούς πρόσφυγες. Τόσο κατά την προέλασή τους όσο και κατά την υποχώρησή τους μετά την ήττα στη μάχη της Σιάτιστας<sup>22</sup> οι τουρκικές δυνάμεις με πρωτεργάτες τον Μπεκήρ Αγά<sup>23</sup> και τους ντόπιους μουσουλμάνους χωρικούς λεηλατούν και πυρπολούν τα χριστιανικά χωριά ή συνοικίες σφάζοντας πολλούς κατοίκους. Την τύχη αυτή είχαν το Βογατσικό, η Κλεισούρα, τα Γρεβενά, το Μαύροβο (Μαυροχώρι), η Καλλιστράτη, το Τσουρχλί<sup>24</sup>,

---

*Πολέμους του 1912-1913, τ. Α', Επιχειρήσεις κατά των Τούρκων στη Μακεδονία και τα νησιά του Αιγαίου*, Αθήνα 1988.

<sup>20</sup> Βλ. Στράτος Ηλιαδέλης, «Μαρτυρίες από την απελευθέρωση της Κοζάνης», *Ελμειακά*, 20 (1988), σ. 40, 42, 48.

<sup>21</sup> Για τη δράση των Κρητών στον Α' Βαλκανικό Πόλεμο βλ. Σταύρος Κελαϊδής, *Εθελοντικά Σώματα Κρητών στη Μακεδονία*, 1913. Πάρι Κελαϊδή, *Κρητικοί εθελοντές στους απελευθερωτικούς πολέμους του 1912-1913*, Αθήνα 1995.

<sup>22</sup> Βλ. Γ. Δ. Τζημόπουλου, *ό.π.*, σ. 109-117. «Ένα χρονικό του Αγώνος του 1912. Η μάχη της Γαλατινής Σιατίστης, όπως την αφηγείται ένας αυτόπτης μάρτυρας», *Μακεδονική Ζωή*, 35 (1969), σ. 18-19. Γ. Μπόντας, «Η μάχη της Σιατίστης», *Μακεδονική Ζωή*, 65 (1971), σ. 39-41.

<sup>23</sup> Ο ίδιος πάντως ο Μπεκήρ Αγάς σε επιστολή του σε πρόκριτους των Γρεβενών αρνείται ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου στα Γρεβενά ή στις γύρω περιοχές έγινε με δική του διαταγή οποιαδήποτε αδικία και τυραννία. Αντίθετα κατηγορεί τους χριστιανούς ότι κατέστρεψαν πολλά τουρκικά χωριά και έσφαξαν τους μουσουλμάνους κατοίκους. Βλ. Αρχείο ΓΔΜ, Φ. 78 Α', Εκθέσεις για τη δημόσια ασφάλεια. Διοικητικός Επίτροπος Γρεβενών προς ΓΔΜ, Γρεβενά 3 Φεβρουαρίου 1914, όπου συνημμένη η επιστολή του Μπεκήρ.

<sup>24</sup> Για τον εμπρησμό και τις σφαγές στη χριστιανική συνοικία από τον Μπεκήρ Αγά δικάστηκαν από δικαστήριο της Κοζάνης 10 μουσουλμάνοι κάτοικοι του χωριού. Οι πέντε από αυτούς καταδικάστηκαν σε τριετή φυλάκιση. Το δικαστήριο δεν θεώρησε τα αδικήματα πολιτικά, αλλά του κοινού ποινικού δικαίου και το γεγονός ότι τελέστηκαν σε καιρό πολέμου λειτούργησε ως ελαφρυντικό. Απόφαση όμως του Αρείου Πάγου χορήγησε αμνηστία στους καταδικασθέντες σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης Αθηνών που υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις 14 Νοεμβρίου 1913 και στο άρθρο 3 προέβλεπε ότι τα δύο συμβαλλόμενα μέρη θα χορηγούσαν αμνηστία σε όλους όσους

το Τσαρούσινο (Μικρόκαστρο), το Δισπηλιό, το Κωσταράζι, η Γιαννοβαΐνη (Γιαννοχώρι), το Κεράσοβο κ.ά. Στη λεηλασία των χριστιανικών χωριών της επαρχίας Ανασελίτσης αναφέρεται και ο υποδιοικητής στις εν λόγω εκθέσεις, όταν επισκέπτεται το χωριό Αηδονοχώρι, του οποίου, όπως μας πληροφορεί, οκτώ οικίες κάηκαν από τους Τούρκους στον πόλεμο του 1912.

Οι Βαλαάδες της περιοχής λαμβάνουν μέρος στις πολεμικές συγκρούσεις και στις λεηλασίες είτε βοηθώντας τον τακτικό στρατό είτε ακολουθώντας τον Μπεκήρ είτε ενεργώντας αυτόνομα. Έτσι γυρνώντας στα μουσουλμανικά χωριά που αναφέρονται στις εκθέσεις είναι γνωστό ότι οι κάτοικοι στα χωριά Βάιπες, Μπουμπούστι και Λαμπάνοβο επιτίθενται στο γειτονικό Βογατσικό, αλλά αποκρούονται από τους κατοίκους και ένοπλα σώματα<sup>25</sup>. Οι κάτοικοι στη Γιάγκοβα επιτίθενται στο σώμα των Γαριβαλδίνων στις 4 Νοεμβρίου λίγο πριν από τη μάχη της Σιάτιστας κατά την οποία παίρνουν μέρος, όπως και οι Βαλαάδες της Βρογγίστας (Καλονέρι)<sup>26</sup>, των δύο πιο κοντινών μουσουλμανικών χωριών στη Σιάτιστα. Με την ήττα των Τούρκων στη Σιάτιστα οι ρόλοι αντιστρέφονται και οι ντόπιοι χριστιανοί καθώς και οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις, κυρίως τα αντάρτικα σώματα, εκδικούνται τους μουσουλμάνους της περιοχής λεηλατώντας και πυρπολώνοντας με τη σειρά τους τα μουσουλμανικά χωριά<sup>27</sup>. Τα πρώτα χωριά που υπέστησαν τις πράξεις αντεκδίκησης των χριστιανών ήταν η Βρογγίστα και η Γιάγκοβα. Για τη λεηλασία της Γιαγκόβης υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες. Στο ημερολόγιό του ο καπετάν Μακρής αναφέρει ότι το σώμα του μετά τη νίκη της Σιάτιστας μετέβη στο χωριό το οποίο πυρπόλησε και άρπαξε βόδια και πρόβατα για την τροφή των ανδρών και των προσφύγων<sup>28</sup>. Ο Γ. Μόδης παρουσιάζοντας τη δράση του καπετάν Στέφου αναφέρεται στη λεηλασία της Γιαγκόβης σημειώνοντας μάλιστα ότι οι μουσουλμάνες του χωριού βλέποντας να μπαίνουν αντάρτες και Σιατιστινοί χωρικοί, σφάζοντας και καίγοντας, έπεσαν στα βαθιά νερά του ποταμού<sup>29</sup>. Η ίδια αναφορά υπάρχει και στη μυθιστορηματική περιγραφή της ζωής των Βαλαάδων από τον Κ. Τσιτσελίκη<sup>30</sup> στο διήγημά του με τίτλο «Ένα ξερίζωμα»<sup>31</sup>. Ανάλογες σκηνές εκτυλίσσονται και σε άλλα μουσουλμανικά χωριά της περιοχής -χαρακτηριστική είναι η σκηνή της πυρπόλησης και λεηλασίας της Λειψίστης (Νεάπολη) που περιγράφει ο Δικόνυμος στο ημερολόγιό του<sup>32</sup>-, ανάμεσα στα οποία και τα χωριά που επισκέπτεται το 1922 ο υποδιοικητής

---

κατηγορούνταν για συμμετοχή σε πολιτικά γεγονότα πριν την υπογραφή της συνθήκης. Βλ. εφ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, 12 Απριλίου 1915 και 1 Ιουλίου 1915.

<sup>25</sup> Βλ. Σ. Κελαϊδή, *ό.π.*, σ. 50. Γ. Δ. Τζημόπουλος, *ό.π.*, σ. 58.

<sup>26</sup> Βλ. Γ. Δ. Τζημόπουλος, *ό.π.*, σ. 125.

<sup>27</sup> Βλ. Γ. Δικόνυμου ή Μακρή, *Ημερολόγιον πολέμου 1912-1913 εν Μακεδονία και Ηπείρω*, επιμ. Γ. Βέλκος, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 67, 68, 70-71. Γ. Χ. Μόδης, *Μακεδονικός Αγών και Μακεδόνες Αρχηγοί*, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 237-239. Γ. Δ. Τζημόπουλος, *ό.π.*, σ. 122-125, ο συγγραφέας θυμάται ο ίδιος τις φλόγες από την πυρπολούμενη Βρογγίστα. Σ. Κελαϊδή, *ό.π.*, σ. 134. Οι πυρπολήσεις και λεηλασίες των μουσουλμανικών χωριών αναγκάζουν το συνταγματάρχη Ηπίτη να εκδώσει διαταγή που απαγορεύει την πυρπόληση μουσουλμανικών σπιτιών.

<sup>28</sup> Βλ. Γ. Δικόνυμου ή Μακρή, *ό.π.*, σ. 67.

<sup>29</sup> Βλ. Γ. Χ. Μόδης, *ό.π.*, σ. 238.

<sup>30</sup> Κοζάνιτης δικηγόρος, αρθρογράφος σε τοπικές εφημερίδες, συγγραφέας μελετών και διηγημάτων. Συμμετέχει στο Μακεδονικό Αγώνα, ενώ το 1920 εκλέγεται βουλευτής Κοζάνης με την Ηνωμένη Αντιπολίτευση.

<sup>31</sup> Βλ. Κ. Τσιτσελίκη, *Ένα ξερίζωμα*, Αθήνα 1925. Χρησιμοποιήθηκε η ανατυπωμένη έκδοσή του από το περιοδικό *Αντικαμακεδονικά Γράμματα*, τευχ. Α' (2002), σ. 40-64.

<sup>32</sup> Βλ. Γ. Δικόνυμου ή Μακρή, *ό.π.*, σ. 68. «7 Νοεμβρίου. Μπαίνουμε στη Λείψιστα. Μόλις μήκαμε στην πόλη (την οποία είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι με τις οικογένειές τους) τέθηκε φωτιά αδιακρίτως οικιών και λεηλασία δεν έλειψε από τακτικών και ατάκτων, εκδικούμενοι τις καταστροφές των χριστιανικών

Ανασελίτσης (Βάιπες, Μπουμπούστι και Γκινόσιο), όπου τα σημάδια αυτής της καταστροφής είναι ακόμα ορατά. Πάντως μετά τα γεγονότα αυτά θα περίμενε κανείς ένα μεταναστευτικό κίνημα των μουσουλμάνων της περιοχής φοβούμενων περαιτέρω ενέργειες αντεκδίκησης από τους χριστιανούς γείτονες. Ωστόσο οι Βαλαάδες παραμένουν στην περιοχή και δεν μετέχουν σε μεταναστευτικές κινήσεις μουσουλμάνων της Μακεδονίας προς την Τουρκία, παρατήρηση που ισχύει γενικότερα για τη Δυτική Μακεδονία, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στην Ανατολική. Έτσι μετά το τέλος των πολεμικών συγκρούσεων και μέχρι τα τέλη Φεβρουαρίου 1914 σύμφωνα με το Υπουργείο Εσωτερικών μεταναστεύουν από την επαρχία Ανασελίτσης 76 οικογένειες με 214 άτομα<sup>33</sup>.

Η δεύτερη παρατήρησή μας σε σχέση με τις πληροφορίες των εγγράφων αφορά την εκπαίδευση των ελληνόφωνων Βαλαάδων. Από τα στοιχεία που μας δίνει ο υποδιοικητής φαίνεται ότι, παρά το γεγονός πως οι Βαλαάδες έχουν μητρική γλώσσα τα ελληνικά και γνωρίζουν τουρκικά, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, μόνον όσοι υπηρέτησαν τη στρατιωτική θητεία τους στην Τουρκία<sup>34</sup>, η εκπαίδευσή τους γίνεται στα «*ακατανόητα δι' αυτούς Τουρκικά*». Έτσι, στο μουσουλμανικό σχολείο του Τσακνοχωρίου τα 25 έως 30 παιδιά των ελληνόφωνων Βαλαάδων διδάσκονται τουρκικά, σε αντίθεση μάλιστα με ό,τι συνέβαινε επί Τουρκοκρατίας όταν με δική τους θέληση διδάσκονταν ελληνικά. Το γεγονός αυτό ερμηνεύεται, σύμφωνα πάντα με τον υποδιοικητή, από την ύπαρξη Τούρκου δασκάλου, άριστου γνώστη της τουρκικής και αποφοίτου της τουρκικής σχολής Μοναστηρίου, που είναι «*λίαν φανατικός*». Το ίδιο γεγονός επισημαίνεται και στο Λαμπάνοβο, όπου οι 30 μαθητές και μαθήτριες διδάσκονται στα τουρκικά. Ανάλογη εικόνα μπορούμε να υποθέσουμε και για τα χωριά Γιάγκοβα και Μπουμπούστι, αφού το πρώτο έχει Τούρκο δάσκαλο ενώ στο δεύτερο δάσκαλος είναι ο πρώην μουφτής Λειψίστης, Σεΐφουντήν Μουλά Εφέντης, «*άνθρωπον ευφυή, αλλά λίαν φανατικόν κατά παντός Ελληνικού και Μπεκτασιδικού*». Το γεγονός ότι η διδασκαλία των ελληνόφωνων Βαλαάδων στην τουρκική πρέπει να ήταν κάτι το διαδεδομένο αποδεικνύεται και από το ότι όταν ο υποδιοικητής επισκέπτεται το Γκινόσιο χαρακτηρίζει την παρουσία Έλληνα δασκάλου διορισμένου από την κυβέρνηση ως κάτι το εξαιρετικό και εύχεται το μέτρο αυτό να επεκταθεί σε όλα τα μουσουλμανικά χωριά της επαρχίας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η επανένταξη των ελληνόφωνων Βαλαάδων στον ελληνικό εθνικό κορμό δεν απασχόλησε ιδιαίτερα το ελληνικό κράτος, αφού το τελευταίο δεν χρησιμοποίησε συστηματικά, όπως δείχνουν οι εκθέσεις του υποδιοικητή Ανασελίτσης, το ισχυρότερο μέσο που διαθέτει ένα εθνικό κράτος, την εκπαίδευση δηλαδή στην εθνική μητρική γλώσσα<sup>35</sup>.

---

*χωριών, που τελείως είχαν καταστρέψει οι Τούρκοι. Εννοείται ότι πολλοί Τούρκοι πληγωμένοι και κρυμμένοι στα σπίτια με την πυρπόληση βγήκαν από αυτά και αμέσως φονεύθηκαν».*

<sup>33</sup> Βλ. Υπουργείο Εσωτερικών-Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, *Δελτίο του Γραφείου Εργασίας Μακεδονίας του 1914*, σ. 34-35. Επίσης Αρχείο ΓΔΜ, Φ. 76, Μετανάστευση μουσουλμάνων, όπου εκθέσεις διοικητικών και στρατιωτικών αρχών που συντάχθηκαν την άνοιξη του 1914 για τη μετανάστευση των μουσουλμάνων από τη Μακεδονία.

<sup>34</sup> Το γεγονός ότι γνωρίζουν τουρκικά μόνον οι Βαλαάδες που υπηρέτησαν τη στρατιωτική τους θητεία επί Τουρκοκρατίας, ενώ αντίθετα οι γυναίκες δεν γνωρίζουν σχεδόν καμία λέξη, τονίζει και η Margaret Hardie σε έρευνά της για τους Βαλαάδες της Δυτικής Μακεδονίας. Βλ. M. Hardie, «Christians survivals among certain Moslem subjects of Greece», *Contemporary Review*, αρ. 698 (February 1924), σ. 225.

<sup>35</sup> Το δικαίωμα διδασκαλίας των μουσουλμανικών πληθυσμών της Ελλάδας στα τουρκικά παρέχεται τόσο από τη Συνθήκη των Αθηνών (1/14 Νοεμβρίου 1913) όσο και με την ειδική σύμβαση για την προστασία των μειονοτήτων που υπέγραψε η Ελλάδα την ίδια μέρα με τη Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 16 του 3<sup>ου</sup> συνημμένου

Ένα χρόνο νωρίτερα από τις εκθέσεις του υποδιοικητή Ανασελίτσης, ο γενικός διοικητής Κοζάνης – Φλώρινας Κ. Καζάζης σε έγγραφό του προς το Υπουργείο Εξωτερικών παρουσιάζει την εκπαιδευτική κατάσταση στη Δυτική Μακεδονία<sup>36</sup>. Τα μουσουλμανικά λοιπόν σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της γενικής διοίκησης φτάνουν τα 82, με 83 δασκάλους και 2.305 μαθητές. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο γενικός διοικητής, τα μουσουλμανικά σχολεία συγκεντρώνονται κυρίως στις περιφέρειες όπου οι μουσουλμάνοι έχουν μητρική γλώσσα την ελληνική (Γρεβενά – Ανασελίτσα) ή τη σλαβική και αλβανική (Φλώρινα – Καστοριά) και όχι στις περιφέρειες Κοζάνης – Καϊλαριών όπου οι τουρκόφωνοι πληθυσμοί είναι συμπαγείς. Στις δύο τελευταίες περιφέρειες υπάρχουν μόνο 4 από τα 82 σχολεία. Οι δάσκαλοι των μουσουλμανικών σχολείων είναι κυρίως χοτζάδες με ελάχιστη μόρφωση που περιορίζονται στη διδασκαλία του Κορανίου και αναγνωστικών βιβλίων που χρονολογούνται από την Τουρκοκρατία, με αποτέλεσμα οι μαθητές να λαμβάνουν γνώσεις περί οθωμανικής πατρίδας και όχι της ελληνικής. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του εγγράφου, η ελληνική γλώσσα διδάσκεται σε 13 από τα 82 σχολεία από αποσπασμένους Έλληνες δασκάλους κυρίως στις κοινότητες όπου υπάρχουν και ελληνικά σχολεία, ενώ μόνο στην περίπτωση του μουσουλμανικού σχολείου Γρεβενών από Τουρκοκρητικό. Ο γενικός διοικητής παρατηρεί ότι δεν δέχονται ευνοϊκά όλοι οι μουσουλμάνοι χριστιανούς δασκάλους στα χωριά τους και όποτε αυτό επιχειρήθηκε για να τους αναγκάσουν να φύγουν οι μουσουλμάνοι χωρικοί παρείχαν ως κατάλυμα στάβλους. Για να λυθούν τέτοιου είδους προβλήματα προτείνεται η κατάρτιση μουσουλμάνων δασκάλων για τη διδασκαλία της ελληνικής στα μουσουλμανικά σχολεία, οι οποίοι μπορούν να προέλθουν από τις τάξεις των Βαλαάδων και πολύ περισσότερο από τους Τουρκοκρητικούς. Τέλος, τονίζεται ότι τα

---

πρωτοκόλλου της Συνθήκης Αθηνών, στα μουσουλμανικά σχολεία η διδασκαλία θα γίνεται στα τουρκικά σύμφωνα με το επίσημο πρόγραμμα, ενώ η διδασκαλία της ελληνικής είναι υποχρεωτική. Η σύμβαση των Σεβρών για την προστασία των εθνικών και άλλων μειονοτήτων προβλέπει στο άρθρο 9 ότι η Ελλάδα στις περιοχές όπου κατοικούν Έλληνες υπήκοοι που μιλούν άλλη γλώσσα εκτός της ελληνικής θα παρέχει στα σχολεία της κατώτερης εκπαίδευσης διδασκαλία στη μητρική γλώσσα αυτών των υπηκόων. Τονίζεται όμως ότι η παραπάνω διάταξη δεν κωλύει την ελληνική κυβέρνηση να καταστήσει υποχρεωτική τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα εν λόγω σχολεία. Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω άρθρα, οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί έχουν το δικαίωμα διδασκαλίας στην τουρκική, αλλά και η ελληνική κυβέρνηση, από την πλευρά της, μπορεί να καταστήσει τη διδασκαλία της ελληνικής υποχρεωτική στους πληθυσμούς αυτούς. Έτσι, το Δεκέμβριο του 1914 ψηφίζεται από τη Βουλή το νομοσχέδιο «Περί διδασκαλίας της Ελληνικής Γλώσσης εν Οθωμανικούς και Ισραηλιτικούς σχολείοις των Νέων Χωρών». Τι γίνεται όμως στην περίπτωση των ελληνόφωνων μουσουλμάνων Βαλαάδων και άλλων μη τουρκόφωνων μουσουλμανικών πληθυσμών της Ελλάδας; Η σύμβαση των Σεβρών κάνει λόγο για διδασκαλία στη μητρική γλώσσα των μειονοτήτων, άρα στην περίπτωση των Βαλαάδων στην ελληνική. Αντιθέτως, η Συνθήκη των Αθηνών δεν αναφέρεται στην υποχρέωση της Ελλάδας για διδασκαλία της μητρικής γλώσσας των μουσουλμανικών πληθυσμών – που θα επέτρεπε στην ελληνική κυβέρνηση να αντιμετωπίσει διαφορετικά το ζήτημα των Βαλαάδων – αλλά για διδασκαλία της τουρκικής. Δεν γνωρίζουμε πάντως αν έχει ληφθεί από τις ελληνικές κυβερνήσεις κάποιο ιδιαίτερο μέτρο για τη διδασκαλία των ελληνόφωνων μουσουλμάνων, άλλωστε οι εκθέσεις που παραθέσαμε αποδεικνύουν αυτό ακριβώς. Την απορία σε ποια γλώσσα θα πρέπει να γίνεται η διδασκαλία των μουσουλμανικών πληθυσμών που δεν μιλούν τουρκικά εκφράζει και η εφημερίδα «Νέα Έδεσσα» σε άρθρο της όπου αναλύει τις θέσεις της για τη λύση των προβλημάτων των Νέων Χωρών. Το άρθρο αναφέρεται, πέρα από τους Βαλαάδες, και στους σλαβόφωνους ή βλαχόφωνους μουσουλμάνους της περιοχής Καρατζόβας (Αλμωπία) και Νοτίων, ενώ ως λύση τέτοιου είδους ζητημάτων, όπως η εκπαίδευση ξενόφωνων πληθυσμών, η εφημερίδα προτείνει το αποκεντρωτικό διοικητικό σύστημα. Βλ. εφ. *Νέα Έδεσσα*, 19 Ιουλίου 1921.

<sup>36</sup> Βλ. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, Κεντρική Υπηρεσία 1921, Φ. 41, Υποφ. 1, Εκπαιδευτικά – Εκπαιδευτικές Δαπάνες. Γενική Διοίκηση Κοζάνης – Φλώρινας προς Υπουργείο Εξωτερικών, Τμήμα Β' Πολιτικών, Κοζάνη 5 Ιουλίου 1921, αριθ. πρωτ. 6805.

μουσουλμανικά σχολεία στεγάζονται ως επί το πλείστον στα τζαμιά, ενώ οι πόροι των μουσουλμανικών κοινοτήτων για τις εκπαιδευτικές λειτουργίες είναι ανεπαρκείς. Βέβαια, δεν γίνεται ούτε λόγος για ύπαρξη μουσουλμανικών σχολείων μέσης εκπαίδευσης. Σύμφωνα με στατιστική των σχολείων μέσης εκπαίδευσης της Δυτικής Μακεδονίας του σχολικού έτους 1920-1921 μόνο 3 μουσουλμάνοι μαθητές φοιτούν στη μέση εκπαίδευση και συγκεκριμένα στο Γυμνάσιο αρρένων Κοζάνης<sup>37</sup>.

Η ίδια αδιαφορία της ελληνικής διοίκησης επισημαίνεται στην προσπάθεια εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και από τους υπόλοιπους μουσουλμάνους των Νέων Χωρών. Σε έκθεση του επιθεωρητή Δημοτικών σχολείων Θεσσαλονίκης προς το νομάρχη Θεσσαλονίκης το καλοκαίρι του 1922<sup>38</sup>, αναφέρεται ότι στα μουσουλμανικά σχολεία της Θεσσαλονίκης υπάρχουν 40 μουσουλμάνοι δάσκαλοι για τη διδασκαλία της τουρκικής και 7 Έλληνες για τη διδασκαλία της ελληνικής. Τονίζεται ακόμα ότι η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας καθίσταται ιδιαίτερα προβληματική, ενώ προτείνονται μέτρα και διορισμοί Ελλήνων δασκάλων από την καινούργια σχολική χρονιά, ώστε να επιτευχθεί ταχύτατα η γλωσσική αφομοίωση των μουσουλμάνων. Επιπρόσθετα προβλήματα όσον αφορά τη γλωσσική αφομοίωση των ξενόφωνων πληθυσμών της ελληνικής επικράτειας δημιουργούσε η χρήση της καθαρεύουσας στη δημόσια εκπαίδευση, η αρνητική επίδραση της οποίας επισημαίνεται από αρκετούς επίσημους ή μη φορείς<sup>39</sup>. Έτσι, για τους Βαλαάδες μπορεί να ήταν δυσνόητα τα τουρκικά, αλλά σίγουρα και η ελληνική καθαρεύουσα προκαλούσε την ίδια απορία. Η παραπάνω διαπίστωση ισχύει, σε πολύ μεγαλύτερο βέβαια βαθμό, για την εκπαίδευση των σλαβόφωνων πληθυσμών της Μακεδονίας. Τη ζημιά που προκάλεσε η χρήση της καθαρεύουσας στην προσπάθεια αφομοίωσης από το ελληνικό κράτος αλλόφυλων και ξενόφωνων πληθυσμών επισημαίνει χαρακτηριστικά ο Παύλος Καλλιγιάς, εκπρόσωπος της κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας στη Δυτική Μακεδονία: «Γνωρίζω στο Υπουργείο τη ζημιά που προξένησε στο ελληνικό έθνος ο σχολαστικισμός, ο οποίος κατόρθωσε με τα ωά και τα κάνιστρα των αναγνωστικών βιβλίων να μας κάνει να χάσουμε τα αβγά και τα καλάθια στη Μακεδονία»<sup>40</sup>.

Από την άλλη, η πολιτική αφομοίωσης των Βαλαάδων σε καμία περίπτωση δεν προωθείται με βίαια μέσα από την κεντρική εξουσία. Την περίοδο από την ενσωμάτωση των Νέων Χωρών μέχρι την ανταλλαγή των πληθυσμών η φιλολογία που αναπτύσσεται και οι προτάσεις που κατατίθενται από επίσημους ή μη φορείς όσον αφορά την αφομοιωτική εργασία αλλόφυλων ή αλλόγλωσσων πληθυσμών επικεντρώνονται κατ' αποκλειστικότητα στους σλαβόφωνους χριστιανούς Ορθοδόξους. Αντιθέτως, οι σκέψεις εξελληνισμού των εξισλαμισμένων ελληνόφωνων Βαλαάδων είναι σπάνιες και προέρχονται από τοπικούς παράγοντες της Δυτικής Μακεδονίας. Ο Κ. Τσιτσελίκης στον επίλογο του διηγήματός του «Ένα ξερίζωμα» μας πληροφορεί ότι το Πάσχα του 1920 συζητούσε με τον Ίωνα Δραγούμη για την πρόοδο του εξελληνισμού της Μακεδονίας. Ο Δραγούμης τονίζει στο

<sup>37</sup> Βλ. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, Κεντρική Υπηρεσία 1921, Φ. 41, Υποφ. 2, Εκπαιδευτικά στοιχεία Βορείου Ελλάδος και ξένη προπαγάνδα. Υπουργείο Εξωτερικών προς Υπουργείο Παιδείας, Αθήνα 18 Φεβρουαρίου 1921, αριθ. πρωτ. 1472.

<sup>38</sup> Βλ. Αρχείο ΓΔΜ, Φ. 60, Δημόσια εκπαίδευση Μακεδονίας, Ο επιθεωρητής δημοτικών σχολείων Θεσσαλονίκης προς το Νομάρχη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 26 Ιουλίου 1922.

<sup>39</sup> Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας*, Αθήνα 1916. Επίσης, «Οι ξενόφωνοι στα σχολεία μας», *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, 3(1913), σ. 324-326.

<sup>40</sup> Βλ. Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα-Κέντρο Έρευνας Μακεδονικού Αγώνα (στο εξής ΚΕΜΑ), Αρχείο Παύλου Καλλιγιά, «Η κατάσταση του πληθυσμού στη Δυτική Μακεδονία προς τον Πρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου», Κοζάνη 19 Οκτωβρίου 1918, αρ. 7861.

συνομιλητή του ότι από το 1912 το ελληνικό κράτος δεν έχει κάνει καμία συστηματική προσπάθεια για το ζήτημα αυτό. Μιλώντας για τους Βαλαάδες της Δυτικής Μακεδονίας Τσιτσελίκης και Δραγούμης συμφωνούν ότι η ένταξη στον εθνικό κορμό ήταν ζήτημα χρόνου: *«Μερικά παιδιά τους να πήγαιναν στα Σχολεία μας, να τελείωναν το Γυμνάσιο, ένα-δύο να σπουδάσουν στο Πανεπιστήμιο ιστορία και ύστερα να διορισθούν δάσκαλοι στα χωριά τους. Αυτό έφτανε για να ζυπνήσει η εθνική συνείδηση του πληθυσμού αυτού, που ένα δύο αιώνες τώρα ήταν κοιμισμένη κάτω από το σκέπασμα της αγραμματοσύνης και του Μουσουλμανικού φανατισμού. Ο Ελληνισμός στο ζήτημα αυτό είχε ένα μεγάλο σύμμαχο και βοηθό: τη γλώσσα, την καθάρια, την αγνή Ελληνική γλώσσα, που αναγκαστικά συγκρατούσε τον εθνισμό των παραστρατημένων αυτών παιδιών του κάτω από την φαινομενική φλούδα του Τουρκο-Μουσουλμανισμού. Αυτήν την άποψη δυστυχώς δεν την κατάλαβαν πολλοί και το χειρότερο είναι ότι δεν την κατάλαβε ποτέ του το Ελληνικό Κράτος»*<sup>41</sup>. Το διήγημά του ο Τσιτσελίκης το αφιερώνει «στην ιερή σκιά του Ι. Δραγούμη που πρώτος ονειρεύθηκε το εθνικό ζύπνημα των Βαλαάδων».

Την αδιαφορία του ελληνικού κράτους όσον αφορά την εφαρμογή πολιτικής ενίσχυσης της ελληνικής εθνικής συνείδησης των Βαλαάδων τονίζει και ο Γ. Μόδης σε άρθρο του στην εφημερίδα της Κοζάνης «Ηχώ της Μακεδονίας»<sup>42</sup>. Προτάσεις για την αφομοίωση των μουσουλμανικών πληθυσμών της Δυτικής Μακεδονίας διατυπώνει και ο Παύλος Καλλιγιάς. Το 1918 ο Καλλιγιάς γράφει τα εξής για τα αποτελέσματα της αφομοιωτικής εργασίας ανάμεσα στους μουσουλμάνους: *«Όταν βρίσκονταν υπό συμμαχικές πιέσεις επεδίωκαν την αποστολή Ελληνοδιδασκάλων, τώρα όμως τους αποκρούουν. Αυτό συμβαίνει κυρίως στα αμιγώς μουσουλμανικά χωριά. Γι' αυτό πιστεύω ότι χάσαμε πολύτιμο χρόνο. Εν πάση περιπτώσει στα μικτά χωριά ζητούνται Έλληνες διδάσκαλοι. Πολύτιμοι είναι οι Τουρκοκρητικοί από κάθε απόψεως. Βρήκα μέχρι τώρα 5, θα προσπαθήσω να τους αυξήσω γι' αυτό χρειάζονται γενναία επιδόματα (...). Έγιναν προσπάθειες για βελτίωση της κατάστασης, αλλά μάταια το κέντρο δεν έδινε απάντηση. Μάταια ζήτησα τον διορισμό Ελλήνων διδασκάλων στα τουρκικά χωριά, οι οποίοι θα ήταν πράκτορές μας και φορείς του ελληνικού πολιτισμού»*<sup>43</sup>. Ενώ ειδικότερα για τους Βαλαάδες: *«Οι Βαλαάδες είναι οι εξισλαμισμένοι Έλληνες, που κατοικούν στις Επαρχίες Ανασελίτσης και Γρεβενών. Γνωρίζοντες αυτοί και μη αποκρύπτοντες την καταγωγή τους, αγνοούντες δε την Τουρκική και Ελληνιστί εκπαιδευόμενοι, είναι μάλλον πλησιέστεροι προς τον Ελληνισμό, εφ' όσον γνωρίζουν, ότι τίποτα δεν έχουν να κερδίσουν από το Τουρκικό Κράτος. Η αφομοίωση αυτών θα είναι πλήρης, όταν πεισθούν, ότι η θρησκεία, δεν είναι το γνώρισμα των Εθνών, αλλά η εθνική συνείδηση και η καταγωγή»*<sup>44</sup>. Παρά την παρατήρηση του Καλλιγιά ότι η ένταξη των Βαλαάδων στον εθνικό κορμό θα είναι πλήρης, όταν η θρησκεία διαχωριστεί από συστατικό της εθνικής ταυτότητας, το ελληνικό κράτος όρισε ως κριτήριο «ελληνικότητας» στη Συνθήκη της Λωζάννης τη χριστιανική θρησκεία και όχι τη γλώσσα, τη συνείδηση ή την καταγωγή. Έτσι, οι μουσουλμάνοι ελληνόφωνοι, και κατά πάσα πιθανότητα πρώην Έλληνες, Βαλαάδες

<sup>41</sup> Βλ. Κ. Τσιτσελίκης, *ό.π.*, σ. 63.

<sup>42</sup> Βλ. εφ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, 23 Δεκεμβρίου 1922.

<sup>43</sup> Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα-ΚΕΜΑ, Αρχείο Παύλου Καλλιγιά, Έκθεση προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, Κοζάνη 24 Φεβρουαρίου 1918, «Παρατηρήσεις και προτεινόμενα μέτρα για την αφομοιωτική εργασία».

<sup>44</sup> Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα-ΚΕΜΑ, Αρχείο Παύλου Καλλιγιά, Έκθεση προς τον Πρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου, Κοζάνη 19 Οκτωβρίου 1918, αρ. 7861, «Η κατάσταση του πληθυσμού στη Δυτική Μακεδονία».

εγκαταλείπουν την Ελλάδα και εγκαθίστανται στην Τουρκία ενώ, από την άλλη, τουρκόφωνοι χριστιανοί της Ανατολίας αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να έρθουν στην Ελλάδα. Βέβαια δεν θα πρέπει να παραγνωρίζουμε το εξαιρετικά επειγόν της ανταλλαγής και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έγινε, ώστε η επιλογή της θρησκείας ως κριτηρίου διαχωρισμού των πληθυσμών να είναι εκείνη που θα δημιουργούσε τα λιγότερα προβλήματα, παρά τις όποιες ενδεχομένως αδικίες που θα μπορούσε κανείς να επισημάνει.

Μια άλλη παρατήρηση που θα μπορούσαμε να κάνουμε σε σχέση με τις πληροφορίες που μας δίνονται από τις εκθέσεις του υποδιοικητή της Ανασελίτσης αφορά τη θρησκευτική ταυτότητα των Βαλαάδων. Οι εξισλαμισθέντες χριστιανοί της Δυτικής Μακεδονίας ακολούθησαν κυρίως το μπεκτασίδικο μουσουλμανικό δόγμα και όχι τόσο το ορθόδοξο σουνιτικό, κάτι που θα μπορούσαμε να πούμε για τους περισσότερους εξισλαμισθέντες πληθυσμούς των Βαλκανίων (Αλβανοί, Πομάκοι)<sup>45</sup>. Στην περιοχή του Βοΐου υπήρχαν αρκετοί τεκέδες μπεκτασήδων με κυριότερο αυτόν της Δραγασιάς<sup>46</sup> που ήταν και το θρησκευτικό κέντρο των μπεκτασήδων Βαλαάδων της Δυτικής Μακεδονίας, ενώ και ο τεκές της Βουδουρίνας (Νέα Σπάρτη) είχε κάποια θρησκευτική σημασία<sup>47</sup>. Οι τεκέδες του Βοΐου καταστρέφονται το 1826 με τη διάλυση του τάγματος των μπεκτασήδων από το σουλτάνο Μαχμούτ Β΄, παραμένει όμως αυτός της Δραγασιάς<sup>48</sup>. Επανερχόμενοι στα χωριά που επισκέφθηκε ο υποδιοικητής επισημαίνουμε ότι οι Βαλαάδες της Βίνιανης ήταν μπεκτασήδες, ενώ σουνίτες είναι οι Βαλαάδες σε Μπουμπούστι και Βάιπες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του υποδιοικητή για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των μουσουλμάνων του Γκινόσιου, όπου οι μπεκτασήδες άρχισαν να εισχωρούν. Από την τελευταία αναφορά καθώς και από το χαρακτηρισμό του πρώην μουφτή Λειψίστης, Σεΐφουντήν Μουλά Εφέντη και δασκάλου το 1922 στο Μπουμπούστι ως «άνθρωπον ευφυή, αλλά λίαν φανατικού κατά παντός Ελληνικού και Μπεκτασιδικού», φαίνεται ότι η σύγκρουση μεταξύ ορθόδοξου σουνιτικού Ισλάμ και μπεκτασισμού εξακολουθεί να υφίσταται στο Βόιο το 1922. Η θρησκευτική συνείδηση των μουσουλμάνων χωρικών της Ανασελίτσης δεν είναι παγιωμένη δέκα χρόνια μετά την κατάλυση της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή. Έτσι, οι μουσουλμάνοι κάτοικοι στο Γκινόσιο δέχονται τις επιρροές του μπεκτασικού δόγματος μόλις το 1922. Τονίζουμε επίσης το γεγονός ότι για την ελληνική διοίκηση, που την εκπροσωπεί ο υποδιοικητής Ανασελίτσης, οι μπεκτασήδες θεωρούνται φιλήσυχοι και λιγότερο φανατικοί μουσουλμάνοι σε

<sup>45</sup> Στον εξισλαμισμό των πληθυσμών των Βαλκανίων ιδιαίτερο ρόλο διαδραμάτισαν τα διάφορα δερβισικά τάγματα με σημαντικότερο αυτό των Μπεκτασήδων. Τα τάγματα αυτά κήρυτταν ένα λαϊκού τύπου Ισλάμ με πολλά στοιχεία από τη χριστιανική θρησκεία και τις λαϊκές χριστιανικές δοξασίες, με αποτέλεσμα ο τύπος αυτός του Ισλάμ να γίνεται πιο εύκολα αποδεκτός από τους χριστιανικούς πληθυσμούς των Βαλκανίων. Έτσι, συναντάμε στα Βαλκάνια έντονο το φαινόμενο του θρησκευτικού συγκρητισμού και διαμορφώνεται μια μουσουλμανική θρησκεία που αφομοιώνει αρκετά στοιχεία χριστιανικών δοξασιών (λατρεία αγίων, ύπαρξη εικόνων, βάπτισμα κ.ά.). Τα παραπάνω βέβαια ισχύουν και για τους Βαλαάδες της Δυτικής Μακεδονίας που διατήρησαν αρκετά στοιχεία από το χριστιανικό παρελθόν τους. Για την ίδρυση, τη δράση και τις αρχές τους τάγματος των Μπεκτασήδων καθώς και για το φαινόμενο του θρησκευτικού συγκρητισμού στην περιοχή της Δυτικής Θράκης, βλ. Ευστράτιος Χ. Ζεγκίνης, *Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του μουσουλμανισμού στον ελλαδικό χώρο*, Θεσσαλονίκη 2001<sup>2</sup>. Για τη διατήρηση χριστιανικών στοιχείων στη λατρεία των Βαλαάδων, βλ. Α. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 320-321 και Μ. Hardie, *ό.π.*, σ. 225-232.

<sup>46</sup> Βλ. Α. Κ. Αδαμίδη, «Ο μουσουλμανικός αιρετικός τεκές Δραγασιάς Βοΐου», *Β΄ Συμπόσιο Ιστορίας, Λαογραφίας, Γλωσσολογίας, παραδοσιακής αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού χώρου*, Θεσσαλονίκη 1979.

<sup>47</sup> Βλ. Α. Κ. Αδαμίδη, «Αιρετικός τεκές», *ό.π.*, σ. 88.

<sup>48</sup> Βλ. Α. Κ. Αδαμίδη, «Αιρετικός τεκές», *ό.π.*, σ. 88.

αντίθεση με τους σουνίτες. Έτσι, αναφερόμενος στους κατοίκους στο Μπουμπούστι ο υποδιοικητής χρησιμοποιεί την έκφραση «είναι Βαλαχάδες χωρίς δυστυχώς να είναι Μπεκτασήδες», ενώ παρακάτω σημειώνει το φανατισμό των χοτζάδων και του δασκάλου και πρώην μουφτή Λειψίτης. Από την άλλη όμως, οι μπεκτασήδες δεν έχουν το βιοτικό επίπεδο και την πολιτισμική στάθμη που έχουν οι σουνίτες. Οι μπεκτασήδες κάτοικοι της Βίνιανης έχουν μικρό και βρώμικο τζαμί<sup>49</sup>, ενώ το χωριό είναι μεν εύφορο, αλλά από άποψη πολιτισμού πολύ ταπεινό. Αντιθέτως, ο υποδιοικητής Ανασελίτης, παρά το γεγονός ότι θα προτιμούσε οι σουνίτες μουσουλμάνοι στο Μπουμπούστι να είναι μπεκτασήδες, παραδέχεται ότι «παρά τον Σουνιτισμόν των οι εδώ Τούρκοι Βαλαχάδες είναι οι περισσότερον πεπολιτισμένοι Μουσουλμάνοι όλης της περιφερείας μου», ενώ προηγουμένως αναφέρει ότι είναι το μοναδικό χωριό που δεν παραπονέθηκε για αγροτικές ζημιές, αφού οι κάτοικοι υπακούουν στους χοτζάδες που τους αποτρέπουν από παρεκτροπές. Για τα υπόλοιπα χωριά (Γιάγκοβα, Τσοτύλι, Τσακνοχώρι, Λαμπάνοβο) ο υποδιοικητής δεν αναφέρει αν οι μουσουλμάνοι κάτοικοί τους ακολουθούν το σουνιτικό Ισλάμ ή τον μπεκτασισμό, ωστόσο παρατηρούμε ότι τα τζαμιά σε Γιάγκοβα, Τσακνοχώρι και Λαμπάνοβο είναι μικρά, ευτελή και απεριποίητα.

Σημειώνουμε επίσης τις πληθυσμιακές μεταβολές που γίνονται στο Τσοτύλι μετά την απελευθέρωση, στο οποίο, σύμφωνα με τις πληροφορίες του υποδιοικητή, εγκαταστάθηκαν Έλληνες από τα γύρω χωριά για να ασχοληθούν με επαγγέλματα που έχουν σχέση με τη λειτουργία της μεγάλης εβδομαδιαίας αγοράς και γενικότερα με το εμπόριο που και στην Τουρκοκρατία βρισκόταν στα χέρια των Ελλήνων, αφού οι μουσουλμάνοι ως ιδιοκτήτες των μεγαλύτερων και ευφορότερων καλλιεργήσιμων εδαφών ασχολούνταν με τη γεωργία. Αν οι πληροφορίες του υποδιοικητή είναι σωστές και στο Τσοτύλι το 1922 κατοικούσαν 300 Έλληνες, τότε οι Βαλαάδες πρέπει να ήταν γύρω στους 600, αφού στην απογραφή του 1920 ο πληθυσμός της κομόπολης ήταν 884. Σύμφωνα με τον Κ. Αγγελή, γυμνασιάρχη Τσοτυλίου, λίγο πριν από την ανταλλαγή το Τσοτύλι κατοικούνταν από 150 οικογένειες Βαλαάδων και 40 ελληνικές, από τις οποίες οι 10 αποτελούνταν από ντόπιους κατοίκους που ασχολούνταν με τη γεωργία, ενώ οι υπόλοιπες εγκαταστάθηκαν για εμπορικούς λόγους και προέρχονταν από τα γύρω χωριά ή από τη Σαμαρίνα και τη Φούρκα<sup>50</sup>.

Κατά τη διάρκεια της περιουσίας του στα εν λόγω χωριά ο υποδιοικητής επισημαίνει ακόμη και τα σημάδια του χριστιανικού παρελθόντος των Βαλαάδων της επαρχίας Ανασελίτης. Στο Μπουμπούστι ο υποδιοικητής βρίσκει λίθους που κοσμούσαν την άλλοτε ορθόδοξη χριστιανική εκκλησία, ενώ πολύ πιο ζωντανά είναι τα ίχνη της χριστιανικής θρησκείας στο χωριό Λαμπάνοβο όπου υπάρχουν τα ερείπια των εκκλησιών της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Αθανασίου με τους χριστιανικούς τάφους να διατηρούνται ακόμη, ενώ έξω από το χωριό, σε ένα λόφο, σώζονται και τα ερείπια του ναού του Προφήτη Ηλία, στοιχεία ενδεικτικά του πρόσφατου εξισλαμισμού των χριστιανών κατοίκων του Λαμπάνοβου.

Κλείνοντας θα αναφερθούμε στην εικόνα που είχαν οι ελληνικές διοικητικές αρχές και οι ντόπιοι Έλληνες για την ιδιαίτερη αυτή μουσουλμανική πληθυσμιακή ομάδα της Δυτικής Μακεδονίας. Σε γενικές γραμμές, η ελληνική διοίκηση θεωρούσε

<sup>49</sup> Σύμφωνα με μαρτυρίες που συγκέντρωσε ο Κ. Αδαμίδης από τους κατοίκους του χωριού οι Βαλαάδες είχαν για τζαμί ένα κοινό σπίτι και για την εκτέλεση των θρησκευτικών τους καθηκόντων ερχόταν ο χότζας της Βρόντης (Βροντή). Βλ. Κ. Αδαμίδα, *Η Βροντή και το Λευκάδι Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 13.

<sup>50</sup> Βλ. Κ. Αγγελή, «Το Τσοτύλιον», *Ημερολόγιο Δυτικής Μακεδονίας*, 1 (1932), σ. 141.

ότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός της Μακεδονίας αποτελούνταν από στοιχεία φιλήσυχα, εργατικά, προσκολλημένα στη γη που καλλιεργούσαν, τα οποία θα γίνονταν καλοί Έλληνες υπήκοοι αν δεν καθοδηγούνταν και φανατίζονταν από την ηγετική ομάδα των μουσουλμανικών κοινοτήτων, δηλαδή τους θρησκευτικούς λειτουργούς και μεγαλογαιοκτήμονες, και αν δεν δέχονταν επιρροές από την Τουρκία μέσω των διπλωματικών αποστολών της στην Ελλάδα<sup>51</sup>. Βασιζόμενες στις απόψεις αυτές οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν προχώρησαν σε καμία περίπτωση σε πολιτικές εξαναγκασμού μετανάστευσης των μουσουλμανικών πληθυσμών των Νέων Χωρών δεδομένου ότι κάτι τέτοιο θα είχε τεράστιες επιπτώσεις για την αγροτική οικονομία της χώρας και, από την άλλη, θα λειτουργούσε ως πρόσχημα για διώξεις Ελλήνων που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έτσι, η ελληνική κεντρική εξουσία επιθυμούσε την παραμονή του μουσουλμανικού αγροτικού πληθυσμού ενώ, από την άλλη, για να είναι σε θέση να τον ελέγχει προωθούσε την αποδυνάμωση της μουσουλμανικής ηγετικής τάξης. Βέβαια, για να πετύχουν οι προθέσεις των ελληνικών κυβερνήσεων απέναντι στους μουσουλμάνους θα έπρεπε να αποφευχθούν ατασθαλίες από την πλευρά των τοπικών αρχών, των ντόπιων Ελλήνων και των προσφύγων, κάτι που, παρά τις παραινέσεις της κεντρικής εξουσίας, κάθε άλλο παρά αυτονόητο ήταν<sup>52</sup>. Οι απόψεις αυτές για τους μουσουλμάνους διαφοροποιούνταν ανάλογα με τη χρονική συγκυρία, την κρατική υπηρεσία<sup>53</sup>, τη γεωγραφική περιοχή και τις εκλογικές προτιμήσεις τόσο αυτών που διατύπωναν τις κρίσεις όσο και των μουσουλμάνων ψηφοφόρων. Παρά τις όποιες καλές προθέσεις, η καχυποψία πάντα υπήρχε στις σχέσεις των μουσουλμάνων κατοίκων των Νέων Χωρών και των ελληνικών αρχών, η οποία κορυφωνόταν όταν, για παράδειγμα, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βρίσκονταν στα πρόθυρα εμπόλεμης σύρραξης το 1914 ή κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων στο Μακεδονικό Μέτωπο όταν οι μουσουλμάνοι αντιμετωπίζονταν ως συνεργάτες των Βουλγαρογερμανών ή όταν πάλι, παραμονές της κατάρρευσης του μικρασιατικού μετώπου, οι μουσουλμάνοι κατηγορούνταν ότι συνεργάζονταν με τους Βούλγαρους για να πετύχουν την αλλαγή των συνόρων στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Οι παρατηρήσεις αυτές ισχύουν εν γένει για τη Δυτική Μακεδονία και τους Βαλαάδες της Ανασελίτσης. Ο Παύλος Καλλιγιάς σε έκθεσή του το 1917 προς την Προσωρινή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης για το αφομοιωτικό έργο στη Δυτική Μακεδονία αναφέρει σχετικά με τους μουσουλμάνους: *«Για τους αλλόφυλους είναι αρκετό να προστατεύσουμε τα αστικά τους δικαιώματα σαν να ήταν ομόφυλοι. Με την*

<sup>51</sup> Βλ. ενδεικτικά Αρχείο ΓΔΜ, Φ. 16, Επαρχίες Μακεδονίας, Αναφορά Δημάρχου Σωχού προς Έπαρχο Λαγκαδά, 14 Ιανουαρίου 1914, για την κατάσταση του φρονήματος του Δήμου. Φ. 13, Επαρχίες Μακεδονίας, Έκθεση του διοικητικού αντιπροσώπου Μαγιαδάτ περί της εν γένει πολιτικής, οικονομικής, εθνολογικής, κοινωνικής και ψυχολογικής καταστάσεως διοικητικού τμήματος Μαγιαδάτ, 10 Δεκεμβρίου 1914. Φ. 17, Επαρχίες Μακεδονίας, Έκθεση διοικητικού επιτρόπου Βοδενών προς Νομάρχη Θεσσαλονίκης, 9 Ιανουαρίου 1914 με τίτλο «Περί της πολιτικής καταστάσεως εν τη περιφέρειά Βοδενών».

<sup>52</sup> Βλ. για παράδειγμα τις εκθέσεις του Παύλου Καλλιγιά, Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα-ΚΕΜΑ, Αρχείο Παύλου Καλλιγιά, Έκθεση προς τον Πρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου, Κοζάνη 19 Οκτωβρίου 1918, αρ. 7861, «Η κατάσταση του πληθυσμού στη Δυτική Μακεδονία» και έκθεση προς το Υπουργείο με τίτλο «Κοινοτική αυτοδιοίκηση», Κοζάνη 13 Μαΐου 1919, αρ. 3141. Επίσης βλ. Αρχείο ΓΔΜ, Φ. 14, Επαρχίες Μακεδονίας, Έκθεση υποδιοικητή Κιλκίς «περί της εν γένει καταστάσεως υποδιοικήσεως» προς Νομάρχη Θεσσαλονίκης, 14 Δεκεμβρίου 1914, όπου χαρακτηρίζει τους πρόσφυγες μάστιγα των αλλοφύλων.

<sup>53</sup> Για παράδειγμα, ο υποδιοικητής Εδέσσης σε έκθεσή του 1914 όταν αναφέρεται στους μουσουλμάνους της δικαιοδοσίας τους τονίζει ότι δεν συμφωνεί με την άποψη της χωροφυλακής που διαβλέπει παντού κινδύνους και ανατρεπτικές τάσεις. Αρχείο ΓΔΜ, Φ. 17, Επαρχίες Μακεδονίας, Έκθεση Υποδιοικητή Εδέσσης, «Η πολιτική κατάσταση υπό εθνολογικήν έποψην, 1914».

πολιτική όμως αυτή θα τους καταστήσουμε ευπειθείς και αφοσιωμένους υπηκόους. Τούτο μπορεί να πει κανείς ιδιαίτερα για τους μουσουλμάνους Κονιάρους, Βαλαάδες και κατά δεύτερον λόγο για τους βουλγαρίζοντες και τέλος για τους Αλβανούς»<sup>54</sup>. Ενώ σε άλλη έκθεσή του το 1918 εξηγεί: «Για τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς η εργασία μας είναι ευκολότερη (...), δεν είναι απαιτητικοί οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί. Αρκεί δι' αυτούς, εάν προστατεύσουμε τη ζωή, τιμή και την περιουσία τους. Αρκεί δι' αυτούς εάν συν τούτοις σεβαστούμε την θρησκεία τους. Αρκεί δι' αυτούς εάν ενόπιον των αρχών δεν μειονεκτούν (...). Με τον τρόπο αυτό ο μουσουλμανικός πληθυσμός θα καταστεί ο μάλλον ευάγωγος πληθυσμός. Και εκπολιτιζόμενος παράλληλα θα συνηθίσει να θεωρεί τον εαυτό του, αφού απελπισθεί περί της επανόδου του Τουρκικού κράτους, ως Ελληνικό πληθυσμό, ως αναπόσπαστον μέλος του Ελληνικού Έθνους»<sup>55</sup>. Ανάλογες απόψεις διατυπώνει και ο γενικός διοικητής Κοζάνης-Φλώρινας Ιωάννης Ηλιάκης στο επίσημο περιοδικό της γενικής διοίκησης «Εθνική Πολιτική»<sup>56</sup>.

Ειδικότερα για τους Βαλαάδες έχει σχηματιστεί η εικόνα των φιλήσυχων, εργατικών, αμόρφωτων και αθώων που δεν ήταν φανατισμένοι εναντίον των Ελλήνων, ζούσαν αρμονικά με τους χριστιανούς και διατηρούσαν σε ένα βαθμό τη συνείδηση της ελληνικής καταγωγής τους<sup>57</sup>, χαρακτηριστικά που σκιαγραφούνται παραστατικά στο διήγημα του Κ. Τσιτσελίκη. Η ανταλλαγή των πληθυσμών βρίσκει τους Βαλαάδες αντίθετους, κάτι που διατυπώνεται τόσο από συλλαλητήρια<sup>58</sup> όσο και από την πρόθεσή τους να εκχριστιανιστούν για να παραμείνουν στα χωριά τους<sup>59</sup>. Βέβαια, υπάρχουν και οι αντίθετες απόψεις που θέλουν τους Βαλαάδες φανατικούς μουσουλμάνους, οι οποίοι έχουν διαπράξει εις βάρος των Ελλήνων της Δυτικής Μακεδονίας περισσότερες αδικίες και βιαιότητες από τους Κονιάρους<sup>60</sup>, προτάσσεται δηλαδή σε αυτήν την περίπτωση ο φανατισμός του νεοφώτιστου μουσουλμάνου<sup>61</sup>. Οι

<sup>54</sup> Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα-ΚΕΜΑ, Αρχείο Παύλου Καλλιγά, Έκθεση προς την Προσωρινή Κυβέρνηση, Κοζάνη 18 Οκτωβρίου 1917, αρ. 5359.

<sup>55</sup> Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα-ΚΕΜΑ, Αρχείο Παύλου Καλλιγά, Έκθεση προς τον Πρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου, Κοζάνη 19 Οκτωβρίου 1918, αρ. 7861, «Η κατάσταση του πληθυσμού στη Δυτική Μακεδονία».

<sup>56</sup> Για παράδειγμα, η εγκύκλιος αριθ. 1169 «Προς απάσας τας αρχάς της Δυτικής Μακεδονίας», Κοζάνη 28 Μαρτίου 1918, η οποία δημοσιεύεται στο πρώτο τεύχος της «Εθνικής Πολιτικής» το Μάιο του 1920.

<sup>57</sup> Βλ. Κ. Μπέντας, *Ανέκδοτα Βαλαάδων και Ανασελίτσης*, Θεσσαλονίκη 1956. Ζαχ. Δρόσου, «Οι Βαλαάδες της Ανασελίτσης και Γρεβενών», *Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας* 1938, Κοζάνη 1937.

<sup>58</sup> Βλ. εφ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, 15 Ιανουαρίου 1923. Την άρνηση τους αυτή τονίζει και ο ΓΔΜ Λάμπρου σε έκθεσή του προς το Υπουργείο Εσωτερικών, βλ. Ι. Δ. Μιχαηλίδης, *ό.π.*, σ. 219.

<sup>59</sup> Βλ. Κ. Τσιτσελίκη, *ό.π.*, σ. 63-64 όπου και έγγραφο προς τη Νομαρχία Κοζάνης που αναφέρεται σε Βαλαά που επέστρεψε από την Τουρκία επιθυμώντας να παραμείνει στην Ελλάδα. Πρβ. Αρχείο ΓΔΜ, Φ. 69, Ανταλλαγή Πληθυσμών, όπου σε έγγραφο του ΥΠΕΞ προς το ΓΕΣ, Αθήνα 23 Οκτωβρίου 1925, αναφέρει: «Οι μουσουλμάνοι που άσκησαν το δικαίωμα επιλογής και ασπάστηκαν το χριστιανισμό μετά τη σύμβαση της ανταλλαγής δεν απαλλάσσονται της ανταλλαγής, δύνανται να εξαιρεθούν μόνο με απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης, τα κτήματά τους όμως περιέχονται στο Δημόσιο. Γενικά οι μουσουλμάνοι που έγιναν χριστιανοί δεν γίνονται Έλληνες υπήκοοι, διότι η αλλαγή θρησκείας δεν συνεπάγεται αλλαγή υπηκοότητας, αλλά για να αποκτήσουν ελληνική υπηκοότητα πρέπει να συμμορφωθούν στις σχετικές περί πολιτογραφήσεως διατάξεις του αστικού νόμου».

<sup>60</sup> Βλ. εφ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, 15 Ιουλίου 1923.

<sup>61</sup> Χαρακτηριστικό αυτής της αντίληψης είναι το υπόμνημα των κατοίκων Μπανίτσης και Ντουτλίου Σερρών προς το Υπουργείο Εσωτερικών στις 25 Ιανουαρίου 1919. Οι βουλγαρόφωνοι κάτοικοι κλήθηκαν να μεταναστεύσουν στη Βουλγαρία ως επικίνδυνοι για τη δημόσια ασφάλεια. Στο υπόμνημά τους οι κάτοικοι αρνούνται να φύγουν από τα χωριά τους και τονίζουν ότι είναι Έλληνες που μιλούν βουλγαρικά εξαιτίας των πιέσεων που δέχθηκαν στο παρελθόν από Βούλγαρους κομιτατζήδες. Στη συνέχεια χαρακτηρίζουν ανίδεους όσους διαβλέπουν εθνικούς κινδύνους από το γεγονός και μόνο ότι δεν μιλούν την ελληνική και για να ενισχύσουν αυτό το επιχείρημα υπενθυμίζουν ότι οι μουσουλμάνοι

παραπάνω απόψεις και η πολεμική εναντίον της προσπάθειας εξαίρεσης των Βαλαάδων από την ανταλλαγή πληθυσμών εκφράζονται από άρθρα της εφημερίδας της Κοζάνης «*Ηχώ της Μακεδονίας*», γεγονός για το οποίο ο προσφυγικός κόσμος των Γρεβενών συγχαίρει το διευθυντή της, Μ. Τζώνη<sup>62</sup>. Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι αυτοί που υποστήριξαν την παραμονή των Βαλαάδων -που όπως και οι περισσότεροι μουσουλμάνοι ψηφίζουν την αντιβενιζελική παράταξη- στην Ελλάδα ανήκαν στο χώρο των αντιβενιζελικών, όπως ο Κ. Τσιτσελίκης, ενώ όσοι εξέφραζαν αντίθετη άποψη κινούνταν στο βενιζελικό χώρο, όπως ο Μ. Τζώνης.

Οι χαρακτηρισμοί που αποδίδονται στους Βαλαάδες από διοικητικές αρχές και ντόπιους χριστιανούς ποικίλλουν από χωριό σε χωριό, όπως άλλωστε φαίνεται και από τις εκθέσεις του υποδιοικητή Ανασελίτσης το 1922. Η εχθρική στάση των Βαλαάδων απέναντι στο ελληνικό κράτος και τους Έλληνες φαίνεται ότι εξαρτάται από τις επιλογές και την επιρροή που ασκούν σε κάθε χωριό ηγετικές μουσουλμανικές ομάδες, όπως γαιοκτήμονες, δάσκαλοι, θρησκευτικοί λειτουργοί, πολιτευτές. Ενώ, όπως αναφέραμε παραπάνω, σημαντικό ρόλο παίζουν και τα θρησκευτικά πιστεύω των Βαλαάδων: οι σουνίτες ταυτίζονται με τους φανατικούς μουσουλμάνους σε αντίθεση με τους μπεκτασήδες. Στη Γιάγκοβα οι Βαλαάδες είναι: «*φανατικοί Οθωμανοί, κατέχονται υπό αισθημάτων σφόδρα τουρκικών είναι όμως φίλεργοι και φιλήσυχοι*». Στο Τσακνοχώρι η παρουσία ενός φανατικού Τούρκου δασκάλου αλλάζει την επιλογή των κατοίκων, ήδη από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, να διδάσκονται στα ελληνικά, ενώ στο Μπουμπούστι οι μουσουλμάνοι χαρακτηρίζονται φανατικοί επειδή βρίσκονται υπό την επιρροή 5-6 χοτζάδων και του δασκάλου, πρώην μουφτή Λειψίστης. Από την άλλη, στο Γκινόσιο οι Βαλαάδες έχουν δάσκαλο Έλληνα διορισμένο από το κράτος. Για τα υπόλοιπα χωριά δεν διαθέτουμε στοιχεία. Ο Κ. Αγγελής γράφει για τους Βαλαάδες του Τσοτυλίου ότι μπορεί φαινομενικά να έδειχναν φιλία προς τους χριστιανούς, αλλά στην πραγματικότητα μισούσαν τη χριστιανική θρησκεία και κάθε τι ελληνικό, γεγονός που αποδεικνύεται από το ότι μετανάστευσαν με τη θέλησή τους στην Τουρκία<sup>63</sup>. Στη Βίνιανη πάλι μαρτυρίες προσφύγων χαρακτηρίζουν την επί ένα εξάμηνο συγκατοίκησή τους με τους Βαλαάδες άριστη<sup>64</sup>. Βέβαιο είναι ότι ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος με τις ιδιαιτερότητες που είχε στη Δυτική Μακεδονία λειτούργησε άλλοτε αρνητικά στις απόψεις των Βαλαάδων για το ελληνικό στοιχείο και άλλοτε θετικά. Το ίδιο ισχύει βέβαια και από τη μεριά των χριστιανών. Έτσι, οι μουσουλμάνοι της Γιαγκόβης, του χωριού εκείνου που υπέστη τις μεγαλύτερες καταστροφές από τα αντίποινα του ελληνικού πληθυσμού και στρατού, είναι φανατικοί Οθωμανοί με έντονα τουρκικά αισθήματα, ενώ οι σχέσεις με τους γείτονες χριστιανούς της Σιάτιστας δεν είναι καθόλου αρμονικές, όπως μας πληροφορεί ο υποδιοικητής. Στον αντίποδα της τύχης της Γιαγκόβης στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1912 θα μπορούσε κανείς να παραθέσει παραδείγματα που οι χριστιανοί προστάτευσαν τους Βαλαάδες γείτονές

---

Βαλαάδες της Κοζάνης που μιλούν ελληνικά αποδείχτηκαν περισσότερο φανατικοί και από τους Οθωμανούς. Βλ. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, Φ.11, Πολιτικά-Εποικισμός, ζητήματα ανωμάλων δικαιοπραξιών, προσφυγικά 1919-1930, Υπόμνημα κατοίκων Μπανίτσης και Ντουτλίου Σερρών προς το επί των Εσωτερικών Σον Υπουργείον, Γενικών Διοικητήν Ανατ. Μακεδονίας, Στρατιωτικό Διοικητή Μέραρχον Σερρών, Σέρρες 25 Ιανουαρίου 1919.

<sup>62</sup> Βλ. εφ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, 23 Σεπτεμβρίου 1923.

<sup>63</sup> Βλ. Κ. Αγγελής, *ό.π.*, σ. 140.

<sup>64</sup> Βλ. Α. Κ. Αδαμίδη, *Η Βροντή και το Λευκάδι Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 17.

τους. Οι χριστιανοί λοιπόν της Δάφνης εμποδίζουν το σώμα το καπετάν Μπέλου να κακομεταχειριστεί τους Βαλαάδες της γειτονικής Βρόστιανης (Αγ. Ανάργυροι)<sup>65</sup>.

Παρά τις αντίθετες απόψεις, η πλειονότητα των Βαλαάδων επιθυμούσε να παραμείνει στο ελληνικό έδαφος. Ωστόσο η επιθυμία τους αυτή δεν λήφθηκε υπόψη από τις ελληνικές αρχές ακόμα και όταν εξεδήλωσαν την πρόθεσή τους να εκχριστιανιστούν, καθώς η πίεση αποκατάστασης των προσφύγων και η μουσουλμανική θρησκεία τούς έφεραν εκόντες άκοντες στην άλλη πλευρά του Αιγαίου. Το Μάιο του 1924, 7.686 μουσουλμάνοι της Ανασελίτσης αναχώρησαν από τη Θεσσαλονίκη για την Τουρκία και αποβιβάστηκαν στα λιμάνια της Καλλικράτειας και των Μουδανιών<sup>66</sup>.

---

<sup>65</sup> Βλ. Α. Κ. Αδαμίδη, *Ιστορικά Δάφνης Βοΐου*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 93.

<sup>66</sup> Βλ. Αρχείο ΓΔΜ, Φ. 69, Ανταλλαγή Πληθυσμών, όπου και πίνακες με την αναχώρηση των μουσουλμάνων από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης το 1924 ανά μήνα.